Marija Jurić Zagorka - Između vlastita života i borbe za prava žena u Hrvatskoj

Vitković, Đurđica

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:619939

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Đurđica Vitković

MARIJA JURIĆ ZAGORKA: IZMEĐU VLASTITOG ŽIVOTA I BORBE ZA ŽENSKA PRAVA U HRVATSKOJ

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ODSJEK ZA POVIJEST

ĐURĐICA VITKOVIĆ

MARIJA JURIĆ ZAGORKA: IZMEĐU VLASTITOG ŽIVOTA I BORBE ZA ŽENSKA PRAVA U HRVATSKOJ

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc., Stipica Grgić

Sumentorica: izv. prof. dr. sc., Dubravka Zima

Zagreb, 2020.

Marija Jurić Zagorka: Između vlastitog života i borbe za ženska prava u Hrvatskoj

Marija Jurić Zagorka: Between her own life and the struggle for women's right in Croatia

Sažetak

U radu autorica problematizira djelovanje Marije Jurić Zagorke i njezino nastojanje da se položaj žena unutar hrvatskog društva promjeni i poboljša. Razmatrajući njezine autobiografske, književne i novinske tekstove nastoje se prikazati načini na koje se Zagorka kontinuirano kritički odnosila prema podčinjenom položaju žene i pružala mu otpor svojim životnim primjerom i javnim djelovanjem. Kompleksnost ovog pitanja dodatno je potaknuta promišljanjem o načinima na koje je diskurs o ženskom obrazovanju, radu i umjetnosti ograničavao pozicioniranje žena u društvu. Komparativno-analitičkim pregledom i interdisciplinarnim usporedbama omogućuje se poseban uvid u nastojanje proizvodnje objektivne ženske moći unutar romana suvremene tematike i tekstova u časopisima *Ženski list* i *Hrvatica* s ciljem utvrđivanja Zagorkina doprinosa legitimizaciji ženske slobode. Zagorkina pojava i djelovanje istupali su iz tradicionalnih patrijarhalnih okvira njezina vremena, a njezin novinarski rad sam je po sebi vid otpora zatečenom stanju. Aktivno je sudjelovala u društvu te inzistirala na postojanju političke dimenzije proizvodnje i rada žene pritom uklapajući feminističke ideje u okvire nacionalne ideje i žanra romanse. Vrijeme u kojem je djelovala obilježava kolebanje između modernog i tradicionalnog pa se takva kolebanja mogu uočiti i u njezinu autorskom radu što njezine moderne stavove čini sklonima pregovoru s tradicijom. Pisanjem edukativnih tekstova o ženskom doprinosu hrvatskoj povijest Zagorka daje svoj udio nastojanjima upisivanja žena u pretežito mušku povijest i tako pridonosi legitimizaciji ženskog djelovanja i kretanja u javnom prostoru. Koristeći nametnutu joj autsajdersku poziciju Zagorka istovremeno oponira društvenim strukturama i nastoji biti dio njih. Pritom ju karakterizira specifičan način pisanja i vlastite granice žanra koje oblikuje u skladu s odgovarajućim svrhama.

Ključne riječi: Marija Jurić Zagorka, ženska prava, novinarstvo, književni rad, autobiografija

Abstract

In this paper the author discusses the work of Marija Jurić Zagorka and her efforts to change and improve the position of women in Croatian society. Considering her autobiographical, literary and journalistic work, the paper is attempting to show the ways in which Zagorka continued to critically approach women's inferior position and oppose it by her own life example and her public work. The complexity of this question is further stimulated by consideration of ways in which women's position in society was limited by discourse of female education, work and art. The objective is to determine Zagorka's contribution to legitimization of female freedom by comparative-analytic overview and interdisciplinary comparison which will provide special insight in attempts to create objective female power inside Zagorka's contemporary novels and articles in magazines *Ženski list* and *Hrvatica*. Zagorka's appearance and work were stepping outside of the frames of her time and her journalistic work was a form of resistance by itself. She actively participated in society and insisted on existence of political dimension of female production and work while embedding feministic and national ideas in writing a romance genre. Her time was marked by conflict between modern and traditional and such conflict can be seen in her work as well which

makes her modern views open to negotiation with tradition. By writing educational texts about women’s contribution to predominantly male history Zagorka gives her share in legitimization of female action and movement in public sphere. By using outsider position that was imposed on her, Zagorka opposes social structures of her time while trying to be part of them. In doing so, she is characterized by specific writing style and her own boundaries of genre which she molds in accordance with appropriate purposes.

Keywords: Marija Jurić Zagorka, women's right, journalism, literary work, autobiography

Sadržaj

Sadržaj 3

Uvod 2

1. Okolnosti ženskog stvaralaštva i rada 3

1.1. Pristup obrazovanju i zaposlenju 3

1.2. Žene, umjetnost i kanon modernizma 5

2. Književno stvaralaštvo kao iskaz buntovništva 7

2.1. Prikaz ženskog iskustva kroz autobiografije 7

2.2. Političnost Zagorkinih romana 11

3. Žensko djelovanje u javnom prostoru - kulturni i moralni skandal 19

4. Žensko iskustvo unutar novinskog diskursa 22

4.1. „Ženski list" (1925. – 1938.) 24

4.1. Časopis „Hrvatica" kao sinteza cjelokupnog djelovanja 29

5. Zaključak 34

Bibliografija 37

Izvori 37

Literatura 40

Internetski izvori 42

Uvod

Marija Jurić Zagorka figura je hrvatske ženske povijesti čije postojanje i rad istovremeno obilježavaju prijezir i obožavanje. Kao istaknutoj borkinji za ženska prava njezin rad i stvaralaštvo prožeti su nastojanjima da se pozicija žena unutar hrvatskog društva znatno poboljša. Čitav svoj život svjedočila je o podčinjenom položaju žene, kritički mu je pristupala i nastojala ga izmijeniti svojim radom. Upravo zbog toga će se ovaj rad bazirati na Zagorki kao svojevrsnoj figuri otpora, izuzetno političkom biću te na analizi moći ženskog autorstva unutar popularne kulture. Budući da je inzistirala na postojanju javne i političke dimenzije proizvodnje i rada žene, ovaj rad će nastojati dokazati je li Zagorka uspjela, i u kolikoj mjeri pridonijeti legitimizaciji ženske slobode proizvodeći objektivnu žensku moć unutar svojeg autorstva.

Ovaj komparativno-analitički pregled bit će ostvaren putem interdisciplinarnih usporedbi. U istraživanje će biti uključeno proučavanje literature napisane o Zagorki i njezinom djelovanju, kao i literatura o općim društveno-političkim prilikama njezina doba. Nadalje, u rad će biti uključena komparativna analiza Zagorkinih autobiografija *Kako je bilo, Moje pravo i dužnost, Tko ste vi?* i *Što je moja krivnja,* književnih i novinskih tekstova. Pomoću ove analize bit će pružen uvid u kojoj je mjeri Zagorka vlastito iskustvo i iskustvo svojih suvremenica utkala u književne tekstove o modernom zagrebačkom društvu. Sama Zagorka iznimno je poznata kao autorica povijesnih romana pa stoga ne čudi što se u znanstvenim radovima, koji se na ovaj ili onaj način bave analizom njezina književnog stvaralaštva, uglavnom analiziraju njezini povijesni romani. Za potrebe ovog rada korišteni su i evaluirani Zagorkini književni tekstovi suvremene tematike *Vladko Šaretić, Kamen na cesti, Vragoljanka s Trešnjevke, Pobjeda ljubavi* i *Pustolovine novorođenog Petrice Kerempuha.* Tako će ovaj rad pružiti prve uvide u to koliko je i kako Zagorka u ove romane implementirala žensko iskustvo svoga vremena. Razmotrit će se i koje društveno-političke poruke autorica nastoji prenijeti putem književnih i novinskih tekstova te način na koji su časopisi *Ženski list* i *Hrvatica* pod vodstvom Marije Jurić Zagorke pridonijeli ideji o modernoj i samostalnoj hrvatskoj ženi.

1. Okolnosti ženskog stvaralaštva i rada

1.1. Pristup obrazovanju i zaposlenju

Sve do vremena banovanja Ivana Mažuranića (1873. – 1880.) obrazovanje je najvećem dijelu ženske populacije bilo nedostupno. Pozitivne promjene u korist žena pokrenute su Mažuranićevim donošenjem prvog školskog zakona 1874. godine kojim četverogodišnja škola postaje obvezna za svu djecu, a prava učitelja i učiteljica izjednačavaju se čak i u pogledu plaća.[1] Iako se u praksi odredbe tog zakona često nisu provodile, on donosi svojevrstan poticaj ženama pri nastojanju da se izbore za svoja socijalna i ekonomska prava. Liberalna prosvjetna politika imala je četiri funkcije: prosvjetnu, odgojnu, socijalizacijsku i emancipacijsku. Učenici su obrazovani prema potrebama građanskog društva, prenosio im se sustav vrijednosti koji je bio u skladu s normativnim ustrojem sekularne nacionalne države i nastojalo ih se prilagoditi modernom diferenciranom građanskom društvu. Razvoj nacionalne svijesti i nacionalizma usko je povezan s razvojem osnovnog školstva jer se ugrađivanjem visoke kulture unutar školskog sistema omogućuje homogenizacija nacionalnog kulturnog polja. U većini nacionalističkih diskursa 19. stoljeća naglašavao se kult majke kao one koje reproducira naciju u doslovnom i kulturnom smislu pa je prezentirana ideja da o ženi kao rodilji i domoljubnoj odgajateljici ovisi očuvanje granica nacionalnih identiteta. Realizacija ideje obrazovanja čitavog stanovništva svakako je predstavljala radikalan zaokret u odnosu na dotadašnju praksu obrazovnih institucija. Uz to, razvoj standardiziranog i općeg obrazovanja omogućio je pojavu masovnog nacionalizma, a masovna politika i demokratizacija postaju sve značajniji čimbenici modernog društva.[2]

Promjene u obrazovnom sustavu u drugoj polovici 19. stoljeća bile su uvjetovane razvojem građanskog društva prilikom čega se tradicionalna rodno orijentirana raspodjela uloga prilagođavala drugačijem vrijednosnom sustavu. Iako je tradicionalna dominantna uloga muškarca zadržana, rodne uloge su ipak djelomično redefinirane. Žena 19. stoljeća u potpunosti je trebala biti određena obiteljskim životom, a obrazovni sustav svoju je svrhu ispunio ako je od učenica stvorio buduće dobre majke, supruge i kućanice. Potrebno je napomenuti kako se ideja idealne žene i njezina ponašanja razlikovala s obzirom na klasnu pripadnost. S vremenom postaje sve jasnije koliko je mogućnost obrazovanja bitna prilikom zapošljavanja, a samim time i prevladavanja rodnih nejednakosti. Tako se žene u Hrvatskoj postupno uključuju u sufražetska strujanja koja su u većini zapadnoeuropskih zemalja već bila

[1] Dujić, Trgovac Martan i Popratnjak 2016: 72.
[2] Dujić, Trgovac Martan i Popratnjak 2016: 72 – 75; Župan 2002: 277 – 278, 284; Župan 2008: 196.

u zamahu. Iako se s vremenom spektar mogućnosti ženskog pristupa obrazovanju i zapošljavanju širi, žene su i dalje bitno manje plaćene od muškaraca, a u seoskim obiteljima još uvijek vlada stroga podjela na poslove za žene i poslove za muškarce. Dječaci su određene zanate učili od očeva, a djevojčice su od majki učile poslove domaćice, majke i supruge. Status djevojke uglavnom se rješavao udajom, najčešće ugovorenim brakovima. U rijetkim situacijama kada se seoske žene nastojalo zaposliti uglavnom je bila riječ o pomoćnim zanimanjima od čije zarade žene većinu ulažu u miraz. Dominantna pozicija muškarca dijelom se temeljila na ekonomskoj ovisnosti žene, a svako ugrožavanje muškarčeve dominantne uloge u obitelji neizravno je dovodilo u pitanje vladajući poredak u društvu. Zbog toga se muškarčevu dominantnu poziciju nastojalo očuvati kao neupitnu, a ženu zadržati unutar obitelji kao jedinom okolišu unutar kojeg je mogla pronaći svoju afirmaciju. Obrazovni sustav bio je poluga proizvodnje znanja o spolnim karakteristikama temeljem kojih se konstruirao ženski identitet te sukladno tome reguliralo žensko ponašanje u skladu s društveno poželjnom percepcijom žene. Doseg promjena u obrazovnom sustavu bio je ograničen što je vidljivo u slabom i neredovitom pohađanju škole, posebice kada se govori o seoskim djevojkama. Pristup cjelovitom sustavu obrazovanja imale su samo djevojke iz srednje i više građanske klase. Nažalost, takve djevojke bile su u manjini jer većini nakon završetka pučke škole nije bilo omogućeno daljnje obrazovanje. Jedan od razloga za to bio je i mali broj gradova u kojem su više djevojačke škole postajale. Krajem 19. stoljeća počinje okupljanje žena u ženske udruge kojima je cilj borba za ženska prava, ali nerijetko imaju i karitativnu djelatnost.[3] Osim što su zaposlene žene bile manje plaćene od muškaraca, pristup većini radnih mjesta viših pozicija im je još uvijek bio onemogućen. Uglavnom su radile poslove kućnih pomoćnica i nekvalificiranih radnica dok su malobrojne bile na nešto cjenjenijim mjestima učiteljica. Upravo u kontekstu učiteljica slika žene kao slabijeg spola posebice dolazi do izražaja jer su protivnici ženskog zapošljavanja unutar obrazovnog sustava tvrdili da žene zbog svoje slabije fizičke i psihičke konstitucije nisu sposobne pravilno rukovoditi obrazovanjem i odgojem dječaka.[4]

[3] Dujić, Trgovac Martan i Popratnjak 2016: 74.
[4] Župan 2001: 435, 437 – 440, 448 – 452; Dujić, Trgovac Martan i Papratnjak 2016: 72 – 73.

1.2. Žene, umjetnost i kanon modernizma

Umjetnost je dugo smatrana muškom domenom te žene u pravilu nisu bile poticane na stvaralaštvo u svojoj okolini, a prve umjetnice i konzumentice pripadale su plemstvu. Iako poticano iz nacionalnih razloga, žensko stvaralaštvo u preporodu nije bilo bezuvjetno i neograničeno prihvaćeno. Preporod je potaknuo žene na umjetničko angažiranje, ponajviše literarno, ali oslanjajući se na tradicionalnu ulogu žene kao majke i odgajateljice koja će pomoći podići sljedeću generaciju u narodnom duhu i na narodnom jeziku. Nakon preporoda i uspostave autonomnog književnog polja književna produkcija postat će podložna strožim kriterijima procjene. Žensko stvaralaštvo nije nailazilo na kritike uzrokovane isključivo rodnim razlozima, već i zato što je bilo na nižoj umjetničkoj razini. Razlozi težeg postizanja visoke umjetničke razine ženskog stvaralaštva svakako se nalaze u ograničenim dosezima ženskog obrazovanja, uvjetima rada i recepciji po čemu su se njihove mogućnosti znatno razlikovale od mogućnosti muškaraca. Uz to, žene su usmjeravane na reproduktivni, potrošački i pokroviteljski aspekt umjetnosti pa su ženski autorski pothvati u odnosu na muške relativno rijetke pojave. Tokovi modernizacije donose promjene u socijalnim strukturama autorica i konzumentica te dolazi do sve većeg uključivanja građanskih i donjih društvenih slojeva. Zamah moderne građanske kulture donosi rast pismenosti i povećanje čitalačke publike koja na raspolaganju ima znatno veću i raznolikiju produkciju knjiga i periodičkog sadržaja.[5]

Književni kanon tradicionalno se uspostavljao prema kriteriju visoke umjetničke vrijednosti što ga je činilo nepropusnim za autore popularne literature. Ocjena književnog stvaralaštva i pripadnosti kanonu ovisila je o institucijama poput Matice hrvatske i Društva hrvatskih književnika te o književnoj kritici, koja upravo u razdoblju modernizma dobiva sve važniju funkciju. Idealan primjer za proučavanje odnosa kanona prema popularnoj književnosti i ženskim piscima upravo je Marija Jurić Zagorka. Njezina književnost pripada razdoblju modernizma, ali ona nikad nije smatrana kanonskom autoricom. Štoviše, s vremenom se njezina pozicija promijenila toliko da ju se, u najboljem slučaju, smješta na margine kanona. Izrazito negativna književno-kritička recepcija Zagorkinih djela postala je konstantom većine ocjena njezinog stvaralaštva, čak i u desetljećima koja su uslijedila. Autoricama je unutar pretežito muškog kanona, u koji svrstavamo Antuna Gustava Matoša, Miroslava Krležu, Janka Polića Kamova i druge, bilo ostavljeno razmjerno malo mjesta. Nizak položaj Zagorke na književnoj sceni možemo djelomično pripisati stanovitoj

[5] Iveljić 2018: 8 – 10, 14, 17, 26.

regresivnosti njezina književnog opusa i oslanjanju na književne modele 19. stoljeća, odnosno na prozne pripovjedne modele Augusta Šenoe i Eugena Kumičića te na tradiciju onodobnog pučkog igrokaza. Stanko Lasić je kao odgovor na pitanje naknadnog uvrštavanja pisaca u kanon hrvatske književnosti naveo da postoje kolebanja vezana uz Augusta Cesarca, Vjekoslava Majera, Milu Budaka, Josipa Kosora i Mariju Jurić Zagorku.[6] S druge strane, Maša Grdešić navodi kako je Zagorku i njezin opus neproduktivno promatrati u sklopu visoke kulture ili silom uvrštavati u priznati kanon hrvatske književnosti dok Kristina Grgić u radu *Marija Jurić Zagorka i kanon modernizma* Zagorku vidi kao atipičnu autoricu, svojevrsnu remetilačku književnu snagu čije bi uključivanje u kanon iziskivalo nužno preispitivanje mehanizama na temelju kojih pojedini tekstovi ulaze u književnu povijest i kanon.[7]

[6] Lasić 2004: 407.
[7] Grgić 2009: 18 – 22; Grdešić 2005 s.v. *Zagrebačka slavistička škola* (http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1898&naslov=politicka-zagorka-kamen-na).

2. Književno stvaralaštvo kao iskaz buntovništva

2.1. Prikaz ženskog iskustva kroz autobiografije

Autobiografije su sredstvo iskaza osobnog iskustva prilikom čijeg pisanja autor svjedoči o vlastitom životu. Autor pritom, kao član društva s kojim dijeli svoja iskustva i stavove, piše i o svom širem ili užem društvenom okruženju. Prilikom čitanja autobiografskih djela valja imati na umu kako su ona pisana s određenim ciljem, odnosno kako bi se neka ideja prezentirala široj publici. Isto tako, sjećanje postaje manje vjerodostojno s protokom vremena te može doći do toga da ga se postavlja u nove okvire koji u trenutku pisanja trebaju opravdati određene ranije postupke autora.[8] Važno je naglasiti kako u tekstovima koje je Zagorka okarakterizirala kao autobiografske postoje proturječni i nevjerodostojni navodi. Ona je podatke iz vlastita života koristila u različite svrhe, ovisno o povijesnom kontekstu i modificirala u skladu s političkim promjenama. Primjer takvih nedosljednosti u autobiografskim zapisima možemo uočiti u zapisima o poticaju za pisanje povijesnih romana i nastanku ideje za ciklus romana *Gričke vještica.* U autobiografiji *Što je moja krivnja?*[9] Zagorka spominje kako joj je na sastanku u *Obzoru* naloženo da žena mora pisati za žene, odnosno da mora pisati romantiku te da bi pritom trebala uzeti povijesnu temu. Nakon rasprave s prijateljima političarima zaključila je da kroz povijesne teme može suptilno provoditi borbu protiv feudalizma, klerikalizma, reakcionarstva i sličnog te se tako odlučila za temu usmjerenu protiv narodnog praznovjerja.[10] U autobiografiji *Kako je bilo* (1953.) navodi kako joj je odlučujući poticaj za pisanje povijesnih romana u koje bi bile utkane nacionalne i feminističke ideje dao biskup Josip Juraj Strossmayer na sastanku akademika, povjesničara i pisaca u njegovoj kući u Jurjevskoj ulici. On je to učinio potaknut cenzuriranjem romana *Roblje* i *Vladko Šaretić* te željom da se hrvatska čitalačka publika počne koncentrirati na hrvatsko štivo umjesto njemačkog. U istom zapisu Zagorka prenosi i strastven govor biskupa Strossmayera u kojem ju on upućuje na razdoblje progona vještica kako bi probudila ponos i burni prosvjed uvrijeđene žene.[11] Stanko Lasić, pišući uvod u monografiju Marije Jurić Zagorke, navodi kako ga začuđuje izostanak važnih informacija i mistificiranje vlastitog datuma rođenja dok se istodobno navode irelevantni detalji.[12] Uistinu, Zagorkin datum

[8] Grgić 2016: 190, 199, 202.
[9] Autobiografija *Što je moja krivnja?* je nedatirana, a Vinko Brešić u *Autobiografijama hrvatskih pisaca* navodi da je pisana vjerojatno krajem 1947. godine. U cijelosti je objavljena tek 1988. godine u zagrebačkom tjedniku *Danas.* (Brešić 1997: 498)
[10] Jurić Zagorka 1997: 472.
[11] Jurić Zagorka 1953: 63 – 66.
[12] Lasić 1986: 14.

rođenja ostao je mjestom prijepora sve do 2007. godine kada je na konferenciji za novinare Centra za ženske studije i Hrvatskog novinarskog društva javnosti predočena preslika rodnog lista Marije Jurić iz Hrvatskog državnog arhiva kojim se kao datum rođenja hrvatske književnice i novinarke nedvojbeno utvrđuje 2. ožujka 1873. godine.[13] Neki autori, poput Anite Dremel i Martine Perić, nekonzistentnosti poput onih vezanih uz ocjene vlastita književna stvaralaštva te namjerna prešućivanja podataka iz privatnog života promatraju kao još jedan izraz otpora nepravdi i potlačenosti prilikom kojeg Zagorka sama odlučuje ostati na granici i rubu kako bi imala bolji pogled na društvo.[14] S druge strane, takav način pisanja može se promatrati u okvirima autobiografije u kojoj ona koja piše izlaže vlastito iskustvo pritom posjedujući apsolutnu kontrolu nad onime što se prikazuje. Tako gledajući, jasno je da autorica piše s određenim ciljem prema kojem oblikuje životne događaje kako bi najbolje služili osvješćivanju publike o određenoj temi.

Zagorka u svojim autobiografijama izbjegava pisati o intimnim aspektima vlastitog života koncentrirajući se na prikazivanje svog identiteta, roda, rada i angažmana javnog karaktera. Tuđinski prostori u Zagorkinim autobiografijama prikazani su negativno kako bi se izrazio njezin otpor prema kulturno-političkim pritiscima iz zemalja poput Mađarske, Austrije i Njemačke. Domovina u binarnom odnosu s tuđinom ima pozitivan predznak kao izraz domoljublja i želje za političkim angažmanom koji će služiti interesima Hrvatske. Ipak, Zagorka domovini pripisuje i negativan predznak kada je riječ o ograničenjima društva s kojima se susretala, a tuđini pozitivan kada govori o onim prostorima na kojima su njezin rad i postignuća prepoznati.[15]

U Zagorkinim autobiografijama možemo uočiti često osvrtanje na način na koji je bila tretirana kao prva novinarka. Navodi se i kako se nerijetko susretala s rečenicom da ona žena koja želi pisati mora iza sebe imati odličnu obitelj, kapital i zaštitnike, a da je ona, po tome sudeći, nitko. Svjedočila je o susretima s predrasudama utemeljenima na klasi, podrijetlu i rodu i to prvenstveno jer se usudila iskoračiti iz granica i okvira koji su joj bili društveno nametnuti.[16] Martina Perić, razmatrajući prostore i granice u Zagorkinoj autobiografiji *Što je moja krivnja?*, navodi kao je Zagorka zahvaljujući svom samostalnom kretanju po javnom prostoru bila percipirana kao mali hodajući skandal te da je upravo samostalni fizički izlazak

[13] Jakobović Fribec i Grdešić 2008: 7.
[14] Dremel 2009: 166 – 167; Perić 2012: 178.
[15] Perić 2012: 172 – 173.
[16] Jurić Zagorka 1939b: br. 3, 103; Jurić Zagorka 1997: 456.

iz kuće prvi korak u procesu emancipacije dok je idući pozicioniranje na polju društvene djelatnosti.[17]

Zagorka o sebi kao književnici piše iz pozicije one koja o tome nema pravo govoriti, svjedočeći o vlastitoj nesigurnosti i sumnji u kvalitetu. Takav odnos prema vlastitom radu nije toliko neobičan uzmemo li u obzir da piše iz perspektive prve novinarke te književnice čiji su romani obilježeni političkom tematikom i negativnom kritičkom recepcijom. Ona mjestimice umanjuje svoje književno stvaralaštvo, a mjestimice ga brani. Samu sebe uvijek vidi prvenstveno kao novinarku i svoj novinarski rad bez iznimke brani. U autobiografiji *Što je moja krivnja?* navodi kako je romane pisala samo u svrhu propagande protiv njemačkih romana te da se njezin novinarski rad ne može napadati jer ima priznanje svjetske štampe. Govoreći o odnosu kritike prema njezinim romanima u autobiografiji *Kako je bilo* izjavljuje: „Neke mi kritike stalno spočitavaju, da pišem za široke slojeve pučanstva i da pogodujem instinktima publike. Jest! Istina je! Pišem za publiku, za široke slojeve – jer sam dio njihov i ništa drugo.“[18] Slično ponavlja u autobiografiji *Što je moja krivnja*, ali ovdje ističe kako joj je postizanje visokog književnog statusa bilo onemogućeno zato što je velik broj njezinih djela nastajao prema naredbama urednika i nakladnika, nazvavši se „mašinom dizalicom tiraže gospodi dioničarima.“[19]

U autobiografskom zapisu *Moje pravo i dužnost* daje prikaz vlastite novinarske karijere te objašnjava kako je njezinoj literaturi pridodan epitet *šund* kojeg shvaća kao sramotni njemačko-mađarski feudalni žig pripisan radi izraženih domoljubnih stavova. Ona navodi da se svaki čovjek mora pitati, jednako kao što su se i njezini čitatelji pitali, što je to u njezinom radu *šund* i kako se on očituje. Iako ovdje brani svoj literarni rad, ona naglašava da ako se taj naziv mora pridodavati romanima koje je napisala, neka se onda to jasno odvoji od njezina novinarskog rada kojeg smatra većim i bitnijim.[20] Ivana Kuhar pišući o ovom autobiografskom spisu ističe kako se Zagorka na samu sebe referira kao na novinara Zagorku čime naglašava svoju nepristranost i zanimanje koje preferira što je pomalo paradoksalno jer tim spisom nastoji dobiti književničku mirovinu.[21] S obzirom na korištenje sintagme novinar Zagorka moguće je i da Zagorka ovdje nastoji naglasiti svoju poziciju prve novinarke u

[17] Perić 2012: 177.
[18] Jurić Zagorka 1953: 87.
[19] Jurić Zagorka 1997: 479.
[20] Jurić Zagorka 2012a: 207.
[21] Kuhar 2012: 191.

Hrvatskoj. Sličan postupak može se uočiti i u autobiografiji *Tko ste vi?* koja je u časopisu *Hrvatica* izlazila s podnaslovom koji se na Zagorku referira kao na ženskog novinara.[22]

Kada se govori o povezanosti Zagorke i novina bitno je naglasiti kako su njezini romani u nastavcima podizali potražnju za novinama u kojima su izlazili. Primjerice, Josip Horvat u *Povijesti novinstva Hrvatske* navodi kako su *Male novine* Milivoja Dežmana gotovo slučajno postale komercijalni uspjeh, a najviše zahvaljujući Zagorkinom prvom feljton-romanu *Tajna Krvavog mosta*. Horvat Zagorku ističe kao prvog političkog reportera navodeći kako je *Obzoru* davala dnevno telefonsko izvješće o zasjedanju zajedničkog sabora u Mađarskoj 1906. i 1907. godine.[23] Njezini izvještaji privlačili su interes čitatelja jer nisu bili ograničeni na suhoparno izvještavanje o toku sjednica. Zagorka je prva donosila političke intervjue, a njezine reportaže sadržavale su informacije o čitavom zbivanju. Svojim čitateljima donosila je činjenice o općoj, političkoj i socijalnoj atmosferi, njezinim naglim mijenama, profile parlamentarnih zastupnika, informacije o mogućim zakulisnim političkim razgovorima i efekte parlamentarnih debata. Tako je stvorila posve nov način političkog izvješćivanja koji je imao veći utjecaj na raspoloženje i prosuđivanje čitalačkih masa.[24]

Kroz svoj život Zagorka se često susretala s predrasudama baziranim na vlastitom izgledu pa si je u autobiografiji *Tko ste vi?* dodijelila naziv *patuljasta amazonka* navodeći da se svi oni koji misle da spoljašnost nije važna u javnom životu i za uspjeh varaju.[25] Vjerojatno ponukana takvim vlastitim iskustvom ona svoje glavne junakinje stvara kao natprosječne ljepotice koje su vrlo svjesne pozitivnih učinaka vlastitog izgleda, ali nisu tašte te se njime koriste samo kako bi lakše došle do ostvarenja pravednih ciljeva.

[22] Puni podnaslov autobiografije *Tko ste vi?* prilikom izlaženja u časopisu *Hrvatica* glasi: *Film u riječima. Sličice iz doživljaja ženskog novinara od 1897.-1938.*
[23] Horvat 2003: 367.
[24] Horvat 2003: 439, 367 – 368.
[25] Jurić Zagorka 1940b: br. 8, 18 – 19.

2.2. Političnost Zagorkinih romana

Društveni sustav je čitanju nastojao pridodati funkciju u konstruiranju poželjnog ženskog identiteta pa su tako pomodni beletristički romani okarakterizirani kao štivo koje iznimno loše utječe na mlade djevojke. Smatralo se da beletristika potiče neželjene osobine poput strastvenosti, imaginacije, tvrdoglavosti i aktivizma te je takvoj literaturi dodijeljena svojevrsna uloga zmije i njezine jabuke znanja.[26] Zagorkin izbor pisanja romana koji upravo potiču te osobine kod žena i čije su junakinje i nerijetko antijunakinje nositeljice *neželjenih* osobina indikativan je čin te vjerojatno jedan od najizravnijih oblika njezina otpora u kontekstu književna stvaralaštva.

Veza Zagorke i povijesnih romana vrlo je poznata i izravna. Jedan od najbogatijih i najčitanijih hrvatskih romanesknih opusa napisala je novinarka koja je u svojoj književnosti prvenstveno vidjela zadatak nacionalnog osvješćivanja. Romanima s povijesnom tematikom odigrala je ključnu ulogu u osnaživanju nacionalnog identiteta svoje publike, dajući joj svijest o zajedničkoj pripadnosti i prošlosti te o praksama otpora protiv strane vlasti i odnarođenja. Političnost Zagorkinih romana sasvim je u skladu s društvenom i političkom aktivnošću koju je inkorporirala u čitav svoj život i djelovanje. Iskra Iveljić u radu *Od plemenite dokolice do profesije. Žene u umjetnosti u Banskoj Hrvatskoj 19. stoljeća* navodi da je Zagorka, uz neke druge autorice, opisivala život običnih žena baš zato jer ih je djelovanjem u vlastitom životu nadrasla.[27] Zagorka je svojim djelovanjem nesumnjivo nadrasla obične žene svog vremena, ali takav stav o ženskim likovima njezinih romana čini se upitnim. Protagonistice njezinih povijesnih romana uglavnom su vrlo obrazovane plemkinje od kojih su neke čak povezane s kraljevskom krvnom linijom, pa možemo reći da je teško da one predstavljaju reprezentativan primjerak *obične* žene svog doba. Uz to, Zagorkine protagonistice i antagonistice oblikovane su tako da prkose gotovo svim aspektima normiranja ženskog ponašanja koji se nameću kroz tadašnji obiteljski odgoj, obrazovanje i društvene ideale žene. Ona svoje protagonistice oblikuje kao snažne i vrlo aktivne likove kreirajući žensku ulogu u politički relevantnoj i pretežito muškoj povijesti. Zagorkini ženski likovi vješto se snalaze u svijetu u kojem dominantnu ulogu imaju muškarci. One ne mogu izravno utjecati na povijesne događaje pa je njihovo djelovanje zakulisno. Tako se stvara čitava galerija ženskih likova koji politički i socijalno ne mogu biti ravnopravni muškarcima, ali njihova im domišljatost i inteligencija omogućavaju određeni utjecaj. Kada se govori o moći i utjecaju u društvu, Zagorkini ženski

[26] Župan 2001: 443; Iveljić 2018: 8.
[27] Iveljić 2018: 43.

likovi ravnopravni su muškim likovima, uz jednu bitnu razliku: muški likovi svoju moć prakticiraju izravnim putem, a ženski kao *éminence grise*, često putem djelovanja muškaraca. Muški protagonisti također zauzimaju važno mjesto: oni su socijalno osviješteni i okrenuti budućnosti, prosvijećeni i upleteni u političke borbe za neke više ciljeve. Upravo se ovom kombinacijom karakteristika protagonistica i protagonista publici šalje snažna i jasna poruka koja se dotiče socijalnog plana, nacionalnog pitanja i politike emancipiranja.[28] Budući da je Zagorka bila svjesna kako domaće prilike nisu prikladne za onakav feminizam kakav je bio aktualan u zapadnoj Europi, njezini romani prilagođeni su recepcijskim mogućnostima i pogledima obične hrvatske žene unutar specifičnih okvira domaćeg patrijarhalnog društva. Zbog toga Maša Kolanović navodi kako je Zagorka svojoj publici slala feminističke poruke zapakirane svim elementima, široj javnosti privlačne, romantične fikcije.[29] Izbor teme njezina prvog povijesnog romana koji već generacijama zaokuplja pažnju čitateljske publike i budi interes prema povijesnim temama bez sumnje ukazuje na emancipatorsku politiku njezinog autorstva. Progoni vještica i socijalne tenzije koje nastaju s prelaskom s feudalne na kapitalističku ekonomiju koji ženama omogućava veći napredak, a koje obrađuje ciklus romana *Gričke vještica,* izvanredno je odabrana tema kako bi se potaknulo razmišljanje o ranjivosti žena zbog podređenog društvenog položaja. Koliko su se Zagorkinoj publici svidjele priče čije su nositeljice neustrašive i idealizirane ženske figure možda najbolje svjedoče nadimci koje joj je publika nadjenula – *gričke vila* (nakon izlaska *Gričke vještice)* i *kraljica Hrvata* (nakon izlaska ciklusa romana *Gordana : kraljica Hrvata*).[30]

Budući da su izlazili u novinama, Zagorkini romani pisani su epizodično, tako da svaki nastavak prolongira čitateljev interes i da svaki nastavak završava stanovitom napetošću ili neriješenom motivacijskom sugestijom. Njima dominiraju vrlo složene ljubavne priče čiji su akteri nerijetko ugroženi djelovanjem antagonista na pozicijama moći u društvu. Slobodan Prosperov Novak u *Povijesti hrvatske književnosti* navodi kako su joj likovi kreirani plošno i da u njima ne treba tražiti psihologiju ili dublju motivaciju.[31] Svojevrsno objašnjenje za takav

---

[28] Okvire za rodnu analizu Zagorkinih likova postavila je Maša Kolanović radom *Politička Zagorka: „Kamen na cesti" kao feministička književnost* (2005.) te izlaganjem i radom *Zagorkin popularni feminizam u međuprožimanju novinskih tekstova i romansi* u sklopu međunarodnog znanstvenog skupa *Marija Jurić Zagorka – život, djelo i nasljeđe* održanog 2007. godine. Postavljene okvire razradila je Gordana Galić Kakkonen radom *Buntovništvo kao Zagorkin životni i književni lajtmotiv* u sklopu znanstvenog skupa *Marija Jurić Zagorka – život, djelo, nasljeđe / Feminizam, povijest, politika* 2011. godine. (Kolanović 2005 s.v. *Zagrebačka slavistička škola* [http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1898&naslov=politicka-zagorka-kamen-na]; Kolanović 2008: 205, 212 – 217; Galić Kakkonen 2011: 80 – 86)

[29] Galić Kakkonen 2011: 80 – 83; Kolanović 2008: 205 – 208.

[30] Jakobović Fribec 2015: 66; Findrik 2017: 29.

[31] Prosperov Novak 2004: 197 – 198.

književni postupak autorica donosi u *Što je moja krivnja?* gdje navodi kako su joj glavni urednik *Obzora* Milivoj Dežman i Vladimir Lunaček prilikom izlaženja *Gričke vještice* (1912. – 1913.)[32] naredili da makne sve dijelove s psihološkom analizom likova i ostavi samo događaje jer „(...) publiku ne zanima što Siniša misli nego što on – dela...“[33] Kako je bila primorana svakodnevno proizvoditi nastavke svojih romana za objavu u novinama da bi zadržala zaposlenje i razmjerno malu plaću koju je za to dobivala, možemo zaključiti da uistinu nije imala puno izbora ni prostora za upisivanje dublje psihološke karakterizacije likova u svoja djela.

Jedan od načina discipliniranja ženskog ponašanja i osiguravanja čednog i krotkog ponašanja bio je odgoj koji je ženama stvarao osjećaj stida te nametao osjećaj krivnje i potrebe za samokontrolom. Osjećajem stida trebao se disciplinirati ženski govor kako bi govor u kontekstu javnog djelovanja ostao rezerviran isključivo za muškarce. Vokalno izražavanje žena u javnom prostoru nastojalo se onemogućiti stvaranjem osjećaja neznanja o stvarima veće važnosti o kojima su mogli raspravljati samo muškarci. Istovremeno se propagirala ideja o ženskom tijelu i psihologiji kao nedovoljno snažnoj da podnese mentalne napore u onoj mjeri u kojoj to mogu muškarci pa se zahtijevalo da se obrazovni sustav prilagodi tim *ženskim specifičnostima*.[34] Zagorka je svoje protagonistice prožimala karakteristikama koje je tadašnji društveni poredak sustavno nastojao zatomiti kod žena. Omogućila im je utjecaj na državno-povijesne procese upravo kroz sferu razgovora o stvarima velike državne i društvene važnosti u društvu muškaraca koji su gotovo bez iznimke visoko obrazovani. S druge strane, pozitivnom reakcijom i uvažavanjem muških likova pridodan je još jedan poticaj ženskoj artikulaciji u javnom, ali i pretežito muškom prostoru.

Ako promatramo Zagorkine romane suvremene tematike situacija se ponešto mijenja, ovisno od poruke koju je autorica željela poslati u pojedinom romanu. Tako u *Vladku Šaretiću* Zagorka oblikuje priču o zagrebačkom mladiću koji zavodi mladu prodavačicu te ju kasnije odbacuje kako bi oženio onu koja mu donosi veliki miraz i dobar položaj. Ovo je jedan od rijetkih Zagorkinih romana u kojem glavni ženski lik završava tragično što možemo protumačiti kao Zagorkino zauzimanje tradicionalne pozicije kada se radi o seksualnim odnosima prije braka. Kroz lik protagonistice Zdenke Zagorka progovara o poziciji žene u modernom dobu iskazujući nezavidan položaj zaposlenih žena svoga vremena. Tako Zdenka

[32] „Jurić, Marija – Zagorka“ s.v. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža (https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29566).
[33] Jurić Zagorka 1997: 437.
[34] Župan 2001: 441 – 442.

govori: „Kako da ne budem ogorčena! Radim vjerno i ustrajno kao i muškarac; njega svijet upravo onda kad radi poštuje, a mene s istoga razloga ponizuje. Društvenog položaja uopće nemam; jedni me smatraju sluškinjom, drugi me susreću s uvjerenjem da ne mogu biti čestita, a ja se uz naporni rad moram boriti za opstanak upravo zato što nisam onakvom kakvom me drže. Pa nek žena onda živi!“[35]

Vladko Šaretić prvotno je izlazio u nastavcima u *Obzoru* 1903. godine.[36] Ovaj roman cenzura će teško oštetiti, a potom i zabraniti zbog izraženog prohrvatskog stava.[37] Zanimljivo je da upravo u ovom romanu Zagorka kritizira cenzuriranje književnosti implicirajući da u hrvatskoj književnosti ima malo komada koji odišu naprednim duhom jer pisci moraju velik dio svog vremena posvetiti traženju načina da svoju priču oblikuju tako da im djelo ne zaplijene. Navodi i kako pisci u drugim zemljama uče kako najbolje razvijati svoje umjetničke ideje dok su ideje hrvatskih pisaca sputane lancima cenzure. Ona upravo u cenzuri vidi problem zbog kojeg hrvatska moderna književnost zaostaje za svjetskom ističući kako „(...) se moderna toaleta ne da nositi na sredovječne lance.“[38]

Još jedan roman u kojem je Zagorka glavnoj junakinji namijenila tragičnu sudbinu je *Kamen na cesti*. Roman je prvotno objavljivan u *Ženskom listu* od 1932. do 1934. godine pod naslovom *Na cesti: roman jedne spisateljice*.[39] Priča prati životni put Mirjane, prožet ograničenjima patrijarhalnog okruženja i njezinom predanošću ženskoj emancipaciji. Koncept nacionalnosti koristi se kako bi se legitimiralo žensko pravo sudjelovanja u konstrukciji i oslobođenju nacionalnog bića, ali ne kao majka domovine kao što što je to bio slučaj za vrijeme hrvatskog narodnog preporoda. Legitimizacija se ostvaruje kroz aktivno sudjelovanje u društvenim zbivanjima (novinarstvo, spisateljstvo, sudjelovanje u demonstracijama). Roman daje uvid u ono što Dunja Detoni Dujmić naziva svijetom jedne ugrožene ženske osobnosti, promatrajući ga kao neku vrstu intimne ispovijesti, ali i kritikom društva i vremena o kojem govori. Mirjanu se smatra neprilagođenom i nestabilnom jer se aktivno nastoji kretati u sferi u kojoj muškarac tradicionalno dominira, odnosno u javnom prostoru. Ono što joj dodatno otežava prodiranje u tradicionalno muške sfere su njezin izgled i ponašanje koji odstupaju od tradicionalnih pojmova ženstvenosti te tako na mikrorazini dovode u opasnost

[35] Jurić Zagorka 2015b: 45.
[36] Kragić 2005 s.v. *Hrvatski biografski leksikon* (http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=155).
[37] Jurić Zagorka 1953: 65.
[38] Jurić Zagorka 2015b: 66.
[39] Roman je 1936. godine objavljivan u *Hrvatskom tjedniku* s naslovom *Na mučilištu*, a kao knjiga je objavljen 1938. godine pod naslovom koji se do danas zadržao – *Kamen na cesti*. (Petrović 2019: 226)

patrijarhalno uređenje. Tako Mirjani jedan od suradnika govori: „Uzeli ste muške ciljeve. Htjeli ste biti nekakav narodni suborac perom. To je bolesna halucinacija. Mogli ste postati književnica, ali onda biste morali biti sasvim tihi, povučeni, ljubazni, podatni da se ulaskate i stečete društvene simpatije, društvene veze i društvena zaleđa što sve zajedno čini: kapital za stjecanje priznanja. Bez toga mogu uspjeti samo veoma veliki talenti. (...) Da se nekome prizna narodno politički rad perom, mora biti najprije muškarac. Ako to hoće žena, onda mora imati vrlo zvučno ime ili naslov, zaleđe da se barem po tome nađe vjerojatnost sposobnosti. Ili barem mora biti lijepa.“[40] Analogija između Zagorkina i Mirjanina života vidljiva je u izloženim mišljenjima, situacijama i incidentima, kao i u opisima fizičkog izgleda Mirjane koju se kritizira zbog muškaračkog odijevanja i ponašanja. Naglašena je važnost ženskog rada koji je Mirjanin prvi životni uspjeh, jamstvo slobode i prava na vlastiti identitet. Književni povjesničari poput Lasića, Nemeca i Hergešića *Kamen na cesti* okarakterizirali su kao romansiranu autobiografiju/autobiografski roman, a Lasić je ovaj roman koristio u svojoj monografiji kako bi razriješio nejasnoće u vezi autoričina životopisa.[41] S druge strane, Maša Grdešić ga promatra kao svojevrsnu antiromansu i feministički roman ističući da roman problematizira bračni zaplet, ali i donosi radikalan raskid s takvim zapletom pritom razarajući strukturu ljubavnog romana. Ona uviđa sličnosti Mirjanina i Zagorkina života, ali navodi da bi Zagorka, da je htjela, i napisala autobiografiju kao što je to nekoliko puta uistinu učinila.[42]

Roman *Pobjeda ljubavi* Zagorka izdaje 1923. godine pod pseudonimom Ružica Zagorska.[43] Iako je ovaj ljubavni roman priča o sestrama Malinar i braći Dubravčić koji se protive međusobnim zarukama koje je njihova obitelj dogovorila, pažnju zaokuplja mlada i snalažljiva dizajnerica pokućstva Vjera Milić pokraj koje ostali ženski likovi svakako ostaju u sjeni. Kroz priču o tome kako je Vjera došla raditi u tvornicu pokućstva braće Dubravčić opisane su prepreke koje su mlade žene u potrazi za izvorom prihoda morale svladavati. Kroz dijalog Vjere i majke prikazuje se obiteljska nevoljkost za više obrazovanje ženske djece te njihovo rezignirano pristajanje uz stav da je žensko obrazovanje sredstvo kojim mlade djevojke ubijaju dosadu. Prikazuje se i rodna diskriminacija prilikom konkuriranja za različite poslove te navodi: „(...) uvijek joj se odgovaralo, da su njezine pokusne crtnje doduše dobre,

[40] Jurić Zagorka 2012c: 293 – 294.
[41] Hergešić 1979: xxx; Nemec 1998: 89, 161; Lasić 1986: 12.
[42] Petrović 2019: 226, 228; Jurić Zagorka 2012b: 64 – 69, 240; Detoni Dujmić 1998: 165; Galić Kakkonen i Grubišić Pulišelić 2008: 302, 318; Grdešić 2005 s.v. *Zagrebačka slavistička škola* (http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1898&naslov=politicka-zagorka-kamen-na).
[43] Kragić 2005 s.v. *Hrvatski biografski leksikon* (http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=155).

ali da za raspisano mjesto nikako nije – gospođa."[44] Ovdje možemo uočiti još jednu poveznicu s životom autorice čiji su novinski i književni tekstovi rado objavljivani i pozitivno valorizirani sve dok se nije otkrio identitet ili, bolje rečeno, spol autorice. Zagorka ovim romanom daje i kritiku poslodavcima koji ženama isplaćuju puno manje za obavljeni posao nego muškarcima. Kroz Vjerine borbe da pronađe posao, prikrivanje spola prilikom prijave na natječaj te njezinim napretkom u firmi, autorica još jednom kroz svoje literarne likove zauzima čvrst stav u kontekstu borbe za ravnopravnost spolova. Braća Dubravčić prikazani su kao moderni mladi ljudi koji, iako iznenađeni otkrićem Vjerina spola, nemaju ništa protiv toga da zaposle talentiranu ženu te joj nude istu plaću kakvu je imao njezin prethodnik. Zagorka kroz čitavo djelo suptilno ukazuje na korijene takvog osviještenog razmišljanja braće Dubravčić. Naime, njihova majka prikazana je kao snažna figura koja je bila vrlo upućena u posao i nadzirala ga. Autorica upravo time ukazuje na važnosti odgoja nove i osviještene generacije koja će znati nagraditi talent i marljiv rad osobe bez obzira na njezin spol što nažalost nikada nije doživjela u svom životu.[45]

Vragoljanka s Trešnjevke tematizira zaposlenu ženu i odnos radne okoline prema njoj unutar okvira modernog zagrebačkog života. Ovaj roman izlazio je u dnevnom listu *Večer* 1940. i 1941. godine.[46] Zagorka ovdje prikazuje nepravednosti s kojima se i sama susretala kao žena zaposlena u još uvijek pretežito muškom svijetu, iako je to iskustvo u usporedbi s prikazima iz njezinih autobiografija dosta ublaženo. Slično kao junakinje Zagorkinih povijesnih romana, glavna junakinja Štefica na lukav i zakulisan način uspijeva doći do pravde. Štefičine spletke prikazane su na humoristočan način kojim se ismijavaju oni kolege koji žene kao radnice procjenjuju i podcjenjuju na temelju njihova izgleda. Tematiziran je i odnos poslodavca prema slabo plaćenim radnicima. Važan motiv je strah poslodavca od štrajka i gubitka kapitala pa lik šefa zato zapošljava uglavnom propale plemiće za koje smatra da će, nakon što su svu imovinu izgubili, biti sretni s bilo kakvom plaćom i neće se buniti. Ovakva postavka priče Zagorki pruža priliku vraćanja već prokušanom motivu prikrivanja istinskog identiteta junakinje koja se, kako bi dobila i zadržala posao, predstavlja kao Eleonora plemenita Grabarić. Kroz riječi Štefice/Eleonore Zagorka daje svoju kritiku nesrazmjeru između plaća i količine posla koju u poduzećima obavljaju šefovi i radnici, a napose žene. Dok se sudbina Vjere Milić iz *Pobjede ljubavi,* kao i sudbina većine Zagorkinih junakinja, rješava zadovoljavajućim raspletom ljubavne priče, Zagorka kroz promišljanja i

[44] Zagorska 2011: 60.
[45] Zagorska 2011: 42 – 43, 58 – 61, 68, 100 – 103.
[46] Kragić 2005 s.v. *Hrvatski biografski leksikon* (http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=155).

razgovore glavnih likova daje naslutiti da je Vjera ostala raditi u tvornici i nakon udaje. S druge strane, u romanu *Vragoljanka s Trešnjevke* Zagorka zauzima tradicionalniji stav kada se radi o konačnom raspletu priče te implicira da se Štefica nakon udaje više ne vraća na posao jer je njezin status razriješen dobrom udajom.[47]

Šaljivi reporterski roman *Pustolovine novorođenog Petrice Kerempuha* u nastavcima je izlazio u časopisu *Hrvatica* od 1939. do 1941. godine.[48] Sam naslov, a zatim i radnja, asocira na intertekstualnu poveznicu s *Baladama Petrice Kerempuha* (1936.) Miroslava Krleže. Zagorka preuzima književno nasljeđe Petrice Kerempuha kao simbola prepredenosti i veselja te ga smješta u prozu, pozivajući ga iz zagrobnog života nakon nekoliko stoljeća kako bi svojim smicalicama ponovno zadovoljio pravdu i pritom zabavio zagrebački puk. U romanu su ubačene i personifikacije jala i zlobe kako bi se dala kritika modernom hrvatskom društvu. Petrica Kerempuh glavni je protagonist djela, ali Zagorka i kroz druge likove progovara o nepravdama. Jedan od takvih likova je kolporterka Marija u kojoj nam se postupno otkriva postupak autoreferencijalnosti. Putem kolporterke Zagorka vlastitom liku daje književnu pozornicu pozivajući se na svoj život i književna djela. Upravo je u ovom liku najvidljivija poveznica Zagorkinih autobiografija s njezinim književnim stvaralaštvom. Kolporterki Mariji, koja je nekada pisala povijesne romane, antagonisti djela obraćaju se s uvredljivim riječima pritom omalovažavajući njezin književni rad i komentare o stanju u društvu o čemu je Zagorka nerijetko svjedočila u svojim autobiografskim radovima.[49]

I Krleža i Zagorka kroz Petricu Kerempuha iznose svoju kritiku društva, ali Krleža kroz balade provlači iskaze bespomoćnosti i pomirenosti sa sudbinom.[50] S druge strane, Zagorka upravo negativno ocjenjuje društvenu pasivnost prikazanu u liku Miška Srećkovića kojeg Petrica Kerempuh uzima pod svoje okrilje kao glavni projekt kako bi tu pasivnost otklonio i omogućio Srećkoviću da dobije ono što zaslužuje poštenjem, talentom i napornim radom. Petrica Kerempuh nam donosi i poprilično izravnu kritiku visoke, kanonske literature govoreći kako u njoj nema radnje već samo filozofiranja i psihoanaliziranja jer takva literatura život očito shvaća kao ravnu liniju bez sreće, tragedija, drame i događaja. Petrica govori kako u drami koju će prikazati nema radnje jer sve: „(...) teče u zamršenim problemima, a vi znate da problem nije radnja. To su duboke psihološke priče, a ne događaji! Tih uopće nema. To je

[47] Zagorka 2015c: 10 – 15, 28 – 40, 300 – 302, 328; Zagorska 2011: 180.
[48] Kragić 2005 s.v. *Hrvatski biografski leksikon* (http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=155).
[49] Zagorka 2015a: 159 – 160, 167 – 168, 176.
[50] Krleža 1956: 7, 16, 39.

za prostu masu!"[51] Ovime Zagorka uzvraća kritikama svojih suvremenika, književnika i književnih kritičara čijom je metom često bila jer u njezinim djelima prevladava radnja, napetost i dramatičnost, istovremeno braneći popularnu književnost i razloge zbog kojih joj se publika iznova vraća. S obzirom na vrlo vidljive poveznice s *Baladama Petrice Kerempuha* možemo reći da ona ovime ne kritizira samo kanonsku literaturu, već i samog Krležu koji u svojim djelima gotovo isključivo grdi, relativizira, promišlja i buni se.[52]

Buntovništvo Zagorkine književnosti vidi se i u njezinu načinu pisanja pa tako Lasić u nove načine pisanja, koji su početkom 20. stoljeća uspjeli uzdrmati šenoinsku romanesknu formu, ubraja i spiralnu simplifikaciju Zagorkinih romana. Štoviše, za njih smatra da su fabularnom otvorenošću zadali možda i najveći udarac šenoinskoj tradiciji. Prosperov Novak navodi kako njezini romani imitiraju matricu Šenoinih, Kumičićevih i Tomićevih proza, ali da oni nisu ni po čemu bili sukladni s ni jednim –*izmom* njezina doba.[53]

[51] Jurić Zagorka 2015a: 203.
[52] Zagorka 2015a: 178, 196 – 197, 202 – 204.
[53] Lasić 2000: 321; Prosperov Novak 2004: 197.

3. Žensko djelovanje u javnom prostoru - kulturni i moralni skandal

Vrijeme u kojem je Marija Jurić Zagorka živjela bilo je vrijeme u kojem su njezini stavovi o društvenom položaju žena predstavljali strategiju rodnog otpora. Mnogo je primjera koji pokazuju da je ona u svom životu i javnom radu provodila otpor patrijarhalnim i mizoginijskim obzorima društva u kojem je živjela, a jedan od njih svakako je njezin rad u *Obzoru* (1986. – 1917.).[54] U svojim autobiografijama nerijetko se osvrtala na to kako su njezini članci bez problema objavljivani i dobivali ovacije publike dok god se nije znalo za identitet autora i pretpostavljalo da je autor muškarac. Isto tako, jednom kad se uspjela izboriti za svoje skromno mjesto u redakciji, od nje se zahtijevalo više odrađenog posla, bilo joj je manje plaćeno i gotovo se na svakom koraku susretala s omalovažavanjem. Primjerice, nakon što joj je Šime Mazzura raskinuo suradnju s *Obzorom* Zagorka je pisala članke o nepravilnostima izbornog procesa koje su objavljivali mađarski opozicijski listovi, a koje je prevedene slala u *Obzor* koji ih je također objavljivao. Nakon što su navedeni članci izazvali burne rasprave u Saboru i nakon što je Zagorka otkrila svoj identitet kao autorice članka, Mazzura ju, na Strossmayerov nalog, nerado ponovno prima u *Obzor* kako bi radila kao referent za teme iz mađarske politike. Zagorka u *Što je moja krivnja?* navodi kako je Mazzura tom prilikom izjavio da: „Starac Strossmayer više ne razlikuje ženski mozak od muškoga. Novinarsko je zvanje isključivo muško, a vi baš po ničemu nemate sposobnosti za pero. Tko hoće da piše u *Obzor*, mora biti n e t k o ...! Dat ćemo prilike Strossmayeru da uvidi kako je ženska u redakciji – kulturni i moralni škandal!“[55] Uz posao referenta, Mazzura joj zadaje i korekturu cijelog lista, a Zagorka navodi kako se, oduševljena tolikim poslom i željna da dokaže svoju vrijednost, prihvatila i pisanja satiričkih feljtona koji su ubrzo postali jako popularni u redakciji.[56]

Upravo su je zbog tih feljtona poželjele upoznati radnice u tiskari novina prilikom čega je Zagorka svjedočila njihovu lošem izgledu i lošoj odjeći te ih je pozvala k sebi na razgovor. Ona sastanke s radnicama naziva prvom feminističkom organizacijom i napominje kako ih je povezivalo omalovažavanje ženskog rada i nepravedno pozicioniranje žene u društvu. Tako je nastalo *Kolo radnih žena* (1986.) u kojem je bilo 37 radnica tiskare, tvornice cigareta i kožarnice, dvije učiteljske pripravnice i dvije sobarice.[57] Rezultat navedenih sastanaka bila su pravila za socijalna i politička prava žena koja su poslana vlastima na

[54] Kragić 2005 s.v. *Hrvatski biografski leksikon* (http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=155).
[55] Jurić Zagorka 1997: 452 – 453.
[56] Jurić Zagorka 1997: 451 – 453.
[57] Jurić Zagorka 1997: 543.

odobrenje. Zagorka je zbog ovog djelovanja pozvana u redarstvo gdje joj je priopćeno da je protiv nje stiglo više prijava da okuplja radnice te im drži predavanja o potrebi borbe za ravnopravnost u svim poslovima i pravu na slobodno kretanje u društvu. Autorica svjedoči kako su ove aktivnosti okarakterizirane kao izravan poziv na nemoral i rušenje zakona što je ona nazvala „pretpotopnim nekulturnim stanovištem". Takva izjava kažnjena je s tri dana zatvora na čemu se autorica zahvalila rekavši da joj je tako priznata ravnopravnost što je nagrađeno s dodatnih pet dana zatvora.[58] Kao što je ranije napomenuto, prilikom čitanja Zagorkinih autobiografija dolazi do nekih nedosljednosti pa je tako autorica u kasnijoj autobiografiji *Kako je bilo* navela kako je Strossmayer sam zatražio sve podatke o autoru stanovitog članka *Egy percz*[59] te zatim odredio da joj se da mjesto političkog suradnika i referenta mađarsko-hrvatske politike. Isto tako, ne preciziraju se oštre riječi koje joj je Mazzura tom prilikom uputio. U istom zapisu autorica navodi kako je nakon njezina pritvaranja u *Kolu radnih žena* ostalo 16 članica jer su ostalima muški članovi obitelji zabranili sudjelovanje.[60]

O tome koliko je skandalozno njeno djelovanje u novinarskoj redakciji bilo govori saznanje da su dvojca suradnika redakcije *Obzora* uredniku predala ultimatum u kojem navode da ne žele dijeliti redakciju sa ženom te da je time njihova umna sposobnost ponižena. Od ovakvih napada Zagorku je obranio njezin zaštitnik Strossmayer nakon čega su navedeni suradnici istupili iz redakcije. Zagorka navodi kako je s vremenom na sebe preuzela dio uredničkog posla, pisala je članke o mađarskoj, austrijskoj i njemačkoj politici, domaće vijesti te je prevodila s ruskog, češkog i slovenskog. O njezinoj sposobnosti i volji za novinarski i politički rad svjedoči i preuzimanje vodstva lista za vrijeme demonstracija protiv Hedervaryja 1903. godine te održavanje sastanaka vodstva demonstracija u uredništvu lista.[61]

1903. je bila burna godina u kojoj se širio val nezadovoljstva zbog nepoštovanja odredbi Hrvatsko-ugarske nagodbe, a kulminacija opće atmosfere su demonstracije koje započinju u Zagrebu te se šire po cijeloj zemlji. Tijekom navedenih zbivanja je sloboda medija bila ozbiljno ugrožena pa su tako glasila poput *Obzora* koja su obavještavala o demonstracijama i nezadovoljstvima redovito bila meta zaplijene. Ubrzo je postalo jasno i da će doći do uhićenja većeg dijela redakcije pa dio odlazi u inozemstvo, dio napušta redakciju, a

[58] Jurić Zagorka 1997: 453.
[59] Zagorka je 1896. godine u *Obzoru* anonimno objavila članak *Egy Percz*, odnosno *Jedan časak* u kojem napada mađarizaciju u Hrvatskoj. (Jurić Zagorka 1997: 451)
[60] Jurić Zagorka 1953: 15 – 16, 19.
[61] Jurić Zagorka 1953: 22, 24 – 25.

Heimerl i Pasarić odlučuju čekati uhićenje. Oni Zagorki prepuštaju vođenje lista što je vrlo važan trenutak povijesti žena i borbe za ženska prava u Hrvatskoj. Poražavajuće je što postojeći sustav nije dozvolio da službeno zauzme mjesto izvršne urednice *Obzora*. Isto tako, unatoč priznanjima koje je primala za obavljeni posao, njezin rad u ovoj turbulentnoj godini kasnije će biti podcjenjivan. Štoviše, Zagorka je u *Što je moja krivnja?* svjedočila kako joj u *Obzoru* godinama kasnije, prilikom proslave jubileja opstanka lista, nisu htjeli priznati da je četiri mjeseca vodila list.[62]

Zagorka je odlučila organizirati žensku demonstraciju 1903. godine, i to pod paravanom ženskog *reqiema* za stradale žrtve u Zaprešiću pred Markovom crkvom.[63] Policija sudionice nije zaustavljala jer su izjavile da idu na misu, a i zato jer je bilo vrlo malo vjerojatno da bi žene mogle same demonstrirati. Autorica u *Kako je bilo* navodi da su sudionice pri izlasku iz crkve ženama prikopčale potajice donesene hrvatske kokarde s crnim velom. Nakon izvikivanja povika uperenih protiv Hedervaryja i pjevanja hrvatske himne skupina se uputila prema Donjem gradu. Nadalje navodi kako je su o ovom događaju izvještavale strane novine izražavajući čuđenje da su žene u tolikom broju uspjele demonstrirati ispred Banskih dvora u vrijeme kada Markovim trgom nije mogao proći ni jedan čovjek ada ga policija ne zaustavi.[64] Ovaj događaj je primjer Zagorkina iskorištavanja marginaliziranja i odbacivanja ženskog društvenog i političkog djelovanja upravo u one svrhe koje su tada za žensko djelovanje bile nezamislive i potpuno neočekivane. Zagorka je zbog demonstracija bila uhićena, a ona u tom činu ponovno vidi priznanje ravnopravnosti s muškim spolom. Martina Findrik i Ana Pavlić u radu *Ženske demonstracije 1903. godine u Zagrebu* utvrđuju kako je tek neznatni udio domaćeg tiska zabilježio sudjelovanje ženskog pokreta u demonstracijama (npr. *Obzor* i *Glas naroda*). U tim člancima žene su prikazane kao one koje ne znaju što čine i kojima je potrebna zaštita. Mogli bi smo reći da je takve navode na neki način ispravila Zagorka u svojim autobiografijama, opisujući lukavost prilikom organiziranja demonstracija i inteligentno snalaženje prilikom komunikacije s predstavnicima vlasti. Njezin politički angažman značajan je za promicanje ravnopravnosti spolova, a otpor postojećem sustavu može se iščitati iz čitavog njezinog boravka u *Obzoru*, kao i cjelokupnog javnog djelovanja.[65]

---

[62] Findrik i Pavlić 2016: 45 – 46; Jurić Zagorka 1997: 460 – 461.
[63] Jurić Zagoka 1997: 460.
[64] Jurić Zagorka 1953: 25 – 27.
[65] Findrik i Pavlić 2016: 55 – 56.

4. Žensko iskustvo unutar novinskog diskursa

Poveznica Zagorkinih romana s medijem novina odmah je uočljiva jer su njezini romani prvotno bili objavljivani u nastavcima unutar novina, što je utjecalo na formiranje posebnog tipa narativne strategije. Autobiografski tekst *Tko ste vi?* također je objavljivan u nastavcima u *Hrvatici* od 1939. do 1941. godine.[66] Zagorkin novinski rad doticao se vrlo širokog raspona tema: od političkih reportaža do kolumni o kulturi i svakodnevnom životu, a unutar svakog od navedenih polja možemo zamijetiti njezin rad na osnaživanju rodne i nacionalne samosvijesti. Zagorka u tekstu *Hrvatske žene i politika*, objavljenom u *Obzoru* 1908. godine, zastupa stav da se u Hrvatskoj ideje borbe za ženska prava ne artikuliraju dovoljno pristupačno s obzirom na domaće prilike. Ona smatra da neprilagođivanje svjetskih tokova ženskog pokreta dovodi do otpora sa svih strana, a kao najveći problem izdvaja nerazumijevanje takvih ideja od strane obične žene.[67] S obzirom na način na koji je oblikovala socijalne i feminističke poruke unutar svojih romana, možemo zaključiti da je to stav kojeg se Zagorka dosljedno pridržavala tijekom pisanja bilo kakve vrste.

Pišući o ženskoj modi Zagorka ili zauzima pregovaračku poziciju ili nešto više naginje onoj tradicionalnoj. Tako se ona u članku *Ženska moda protiv žena,* objavljenom u *Hrvatskom listu* 1937. godine, kritički odnosi prema moralističkim napadima na oskudnije ljetno odijevanje i prema usmjerenju javnosti na nedostatke ženskog tijela. Ona ovaj članak koristi kako bi naglasila da oskudnije odijevanje gotovo zlobno izlaže mane ženskog tijela, ali i da postoje stvari važnije ženama od popularnosti i muške recepcije njihove ljepote.[68] U *Hrvatskoj metropoli* 1925. godine objavljuje članak naslovljen *Muškaračka moda i žene* u kojem se protivi tendencijama približavanja muške i ženske mode, pritom zagovarajući konvencionalnu žensku modu koja ističe ljepote ženske figure navodeći kako: „Sve ono žensko, lijepo i dražesno, u što su kroz vjekove utrošili pjesnici svoja pjesnička nadahnuća – danas briše moda jednim potezom krojačke krede.“[69] Maša Kolanović upravo ovaj tekst vidi kao paradoksalan u odnosu na Zagorkine povijesne romanse u kojima u preoblačenju žena u muškarce vidi kritiku tradicionalne raspodjele rodnih uloga.[70] Takav stav i nije toliko paradoksalan ako uzmemo u obzir da Zagorka svoje protagonistice preodijeva u suprotan spol samo zato što im to širi mogućnosti djelovanja i kretanja, kao što u autobiografiji *Tko ste vi?*

---

[66] Kragić 2005 s.v. *Hrvatski biografski leksikon* (http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=155).
[67] Jurić Zagorka 1908: 1 – 3.
[68] Jurić Zagroka 1937: 11.
[69] Neris 1925: 1.
[70] Kolanovć 2008: 212.

navodi i da je samu sebe preodijevala iz istih razloga.[71] Ona tako kritizira nemogućnost ženskog pristupa političkom i javnom diskursu, ali se ne zalaže za promjene u odijevanju žena. Njezinim protagonisticama tradicionalan način odijevanja ne smeta i one mu se bez iznimke vraćaju. Štoviše, nerijetko ga koriste u svrhu ostvarenja svojih ciljeva, što se posebno odnosi na kulturu ljubavnog ponašanja što možemo uočiti i u *Vragoljanki s Trešnjevke*.[72]

Zagorka se na problem nepismenosti osvrće u člancima *Tragedija nepismenosti* (1939.) i *Pismenost žena i muževi* (1940.) objavljenima u časopisu *Hrvatica : časopis za žene i dom*. U prvom članku opisuje se sram žena koje su sudjelovale u radionici pismenosti jer se u to vrijeme nepismenost već počela smatrati sramotnom te im je ugrožavala egzistenciju. Članak donosi prikaz žena kojima razne okolnosti nisu dozvolile školovanje te one to sada pokušavaju nadoknaditi u strahu da će im muževi, poslodavci ili susjedi saznati da su nepismene.[73] U članku *Pismenost žena i muževi* Zagorka obrađuje zašto je na radionicama pismenosti koje je pokrenula *Seljačka sloga* sudjelovalo više muškaraca nego žena navodeći kako je najveća zapreka pismenosti žene upravo muškarac. Iako se događaj odnosio izravno na seoske muževe, ona konstatira kako je situacija gotovo identična kod muževa u gradu te kako i jedni i drugi ženu za knjigom još uvijek smatraju sumnjivom i nemoralnom pojavom te nastoje to spriječiti. Budući da žene više ne žele biti nepismene, Zagorka zaključuje kako ih čeka borba protiv stoljetne tradicije koju je pismenost učinila privilegijom muškarca.[74]

[71] Zagorka 1940b: br. 3, 22.
[72] Jurić Zagorka 2015c: 139 – 145, 322 – 328.
[73] Jurić Zagorka 1939c: 82.
[74] Jurić Zagorka 1940a: 4.

4.1. „Ženski list" (1925. – 1938.)

Zagorka u autobiografiji *Kako je bilo* navodi da joj je 1924. godine prišao izaslanik knjižarske tvrtke *Ullstein* i ponudio da u Hrvatskoj osnuje list za domaćice za čiji bi rad bila izdašno plaćena. Materijal bi bio slan iz njemačkih listova i Zagorka ga je trebala samo prevoditi i objavljivati u sklopu hrvatskog lista te potpisivati kao glavna urednica što ona, kao renomirana borkinja protiv njemštine, odlučno odbija. Štoviše, zaprijetila mu je da će objaviti taj razgovor ako sazna da je nekog drugog nastojao pridobiti za stvaranje takvog lista. Godinu dana kasnije dobila je ponudu distributera njemačkih časopisa u Zagrebu za vođenje i pisanje časopisa za domaćice u jugoslavenskom duhu. Tako je nastao časopis *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo* koji je donosio razne savjete, članke o narodnom vezu, ženama, kućanstvu, modi i slično.[75] Zagorkin zapis o ovom događaju za sada je jedini poznati navod o nastojanju tvrtke *Ullstein* da se probije na jugoslavensko tržište. Iako Zagorka u svom zapisu nije navela imena, Marina Vujnović, pišući o *Ženskom listu* u *Forging the Bubikopf nation,* zaključuje da je *Ullsteinov* predstavnik bio Alfred Remitz, a distributer njemačkih časopisa Ignjat Schwartz, vlasnik tvrtki *Medjunarodni Prometni, Novinski i Oglasni Zavod d.d.* i *Interreklam d.d.* Kao mogući razlog izostavljanja imena Vujnović navodi da je Zagorka svoj zapis pisala u vrijeme kada još uvijek nije bilo popularno govoriti o židovskim poduzetnicima u Jugoslaviji ili Njemačkoj.[76]

Iako je kultura tiskanih medija u Hrvatskoj bila raznolika, gotovo nisu postojali časopisi za žene na hrvatskom jeziku, izuzevši *Parišku modu* (1924.) koja je bila posvećena modi, uzorcima i vezu. *Ženski list* pojavljuje se u vrijeme oskudice proizvoda masovne kulture za novu i moderniju ženu kao potencijalnog čitatelja. Slijedio je *Ullsteinovu* poslovnu strategiju i pristup izdavačkoj industriji pomoću koje su časopis prodavali pismenim čitateljima u provincijama i selu. Časopis je prezentiran tako da mu je dodijeljena uloga svojevrsnog pomagača žene u modernom kućanstvu što je privlačilo čitatelje s različitom klasnom, etničkom, religijskom i geografskom pripadnošću. Grupa okupljena oko Ignjata i Jozefine-Josipe Schwartz predvođena uredničkom snagom Marije Jurić Zagorke ponudila je časopis usklađen s potrebama moderne žene u nastajanju.[77]

Sadržaj *Ženskog lista* mogao bi se podijeliti na književne i neknjiževne priloge, a nacionalno-prosvjetiteljski karakter ga uvelike određuje. Političke vijesti bile su sastavljane

[75] Jurić Zagorka 1953: 44.
[76] Vujnović 2008: 172 – 173.
[77] Vujnović 2008: 175 – 176, 183.

na specifičan, ženama pristupačniji način. Tako se primjerice u članku povodom posjete kraljevskog bračnog para Zagrebu nakon informativnog dijela pažnja usmjerava na izgled kraljice i to pomoću komentara svojstvenih za opisivanje plemkinja u povijesnim romansama.[78] Članci o modi i ljepoti bili su sastavni dio časopisa, a modnim savjetima se oblikovala svijest o modernoj, poslijeratnoj ženi čija je nova uloga u javnoj sferi zahtijevala modifikacije u izgledu. Rubrika *Kraljica mode* donosila je informacije o tome što je moderno i što se nosi s obzirom na godišnja doba, prigode i razne svakodnevne aktivnosti. Uz fotografije modela nalazio se i popratni tekst koji je donosio detalje o materijalima, krojevima, uzorcima, bojama i modnim dodacima. Kao primjer moderne žene svjesne svog izgleda navodila se Amerikanka koja je uvijek lijepo uređena, bez obzira na status. Naime, Amerika se doživljavala kao zemlja u kojoj modernizacija i položaj žene idu zajedno te zemljom boljeg standarda i masovne dostupnosti onog što je u Hrvatskoj zbog nepostojanja masovnog tržišta smatrano luksuzom. Masovna proizvodnja robe dostupna svima, bez obzira na status ili konfekcijski broj, promatrana je kao iskaz demokratizacije društva.[79] Jednu od najvećih debata vezanih uz ženski izgled svakako je izazvala tzv. *bubikopf* frizura koja je dovela u pitanje tradicionalnu rodnu podjelu jer je svojom kratkoćom dovela u pitanje ono što se podrazumijevalo kao ženstvenost i ženska seksualnost. *Ženski list* bio je poprište debate o socijalnom, političkom i ekonomskom značenju *bubikopf* frizure. Napadi na kratku žensku frizuru dolazili su od strane vjerskih i medijskih institucija kojima su se priključili i modni eksperti navodeći kako *bubikopf* nije ženstvena frizura. 1925. godine izlazi članak *Posljednji dani 'Bubikopfa'* u kojem se izlaže mišljenje zagrebačkog liječnika da kratka ženska frizura predstavlja opasnost za žensko zdravlje u hladnijim jesenskim danima jer njihovi vratovi nisu navikli na izloženost hladnoći.[80] U članku stanovite Violete iz 1927. godine navodi se kako se iz Amerike, Njemačke i Engleske čuju vijesti koje zvuče „(...) kao ratni poklik protiv kratke kose“.[81] Marina Vujnović zaključuje kako je nova frizura predstavljala više od površne brige za izgled, predstavljala je svojevrsnu liberalizaciju od rodne opresije i novu ženu u javnoj radničkoj sferi koja je frizuru nosila kao važan simbol ublažavanja postojećih tradicionalnih nejednakosti u kontekstu ženskog položaja u društvu.[82]

[78] „Naš kraljevski par u Zagrebu“ 1925: 17.
[79] „Tajna američke ljepote“ 1925: 24; „Naš dom. Kućanstvo u Americi“ 1928: 31; Waldesova 1938: 3.
[80] „Posljednji dani 'Bubikopfa'“ 1925: 25.
[81] Violeta 1927: 31.
[82] Coha 2008: 260 – 262; Vujnović 2008: 186 – 190.

Sastavni dio *Ženskog lista* bile su novele, humoreske i romani u nastavcima koji su pokrivali širok raspon tema poput preljuba, rastava, obiteljskih odnosa, a najčešće su bili ljubavne, kriminalističke ili humoristične tematike. Autorica mnogih bila je Zagorka, a njihova svrha je, osim zabave čitateljica, bila poticanje na čitanje. Rubrike nazvane *Ženski portreti, Ženski pokret* i *Iz naših društava* imale su edukacijsko-prosvjetiteljski karakter i donosile su biografije poznatih žena koje su na neki način obilježile svoje ili suvremeno doba. Primjerice, u veljači 1934. godine teme takvih članaka bile su Ivana Orleanska, Milka Trnina i Jagoda Truhelka.[83] One se u pravilu prikazuju kao ustrajne radnice, a ako je riječ o glumicama nerijetko je naglasak na njihovoj ljepoti. Umjetnički uspjeh žena povezuje se s njihovom osjećajnošću i osjetljivošću što je najčešće okarakterizirano kao tipične ženske osobine. S druge strane, časopis je 1927. godine objavio odgovor na pitanje „Da li se žena umjetnica moda odreći udaje?“ koji obrazlaže kako se umjetnice ne bi trebale udavati jer se, zbog odsutnosti duhom, ne mogu posvetiti domu i obitelji. Autor dopisa konstatira kako zbog velikog obujma poslova vezanih uz dom i obitelj umjetnice ne bi mogle dati značajan doprinos u domeni svog posla te da bi se one u interesu umjetničkog stvaranja trebale odreći majčinstva i obitelji.[84]

U članku *Učiteljici zakonom određen muž* (1928.) Zagorka protestira protiv prijedloga zakona koji nalaže da učiteljice osnovnih škola koje se udaju za osobu koja nije u učiteljskom zvanju trebaju istupiti iz službe. U slučaju uvođenja takvog zakona, učiteljicama preostaju dvije opcije: udaja za učitelja ili, ona vjerojatnija, samovanje. Kao razlozi uvođenja takvog zakona navedeni su dopusti i bolovanja koja oštećuju državni budžet u slučaju premještanja i žalbi zbog razdvajanja supružnika. Autorica odbacuje takve razloge, navodeći da bi se navedeni problemi mogli izbjeći s poboljšanjem samog sustava, odnosno s reguliranjem dopusta i bolovanja.[85] U članku *Ljubav i brak* (1929.) navodi kako supružnička neovisnost otvara nove mogućnostima supružnicima za povećanje međusobnog poštovanja i razumijevanja, imajući na umu da svojevoljan ulazak neovisne osobe u bračnu zajednicu povećava njezinu vrijednost. Bojazni da sa stjecanjem neovisnosti žena gubi smisao za ljubav i obiteljski život autorica odbacuje navodeći kako svaka žena po svojoj prirodi čezne za obitelji. Autorica također navodi da muškarac nije protivan ženskoj neovisnosti zato što se boji da će izgubiti status gospodara u obitelji, već zato što se boji da će izgubiti ljubav žene. No takve bojazni su zatajene jer je krivim odgojem naučen da pokazivanje osjećaja nije

[83] „Djevica Orleanska“ 1934: 11; „Milka Trnina“ 1934: 12; „Još jedna sedamdesetogodišnjica“ 1934: 35.
[84] Coha 2008: 274 – 275; „Da li se žena umjetnica mora odreći udaje?“ 1927: 28.
[85] Jurić Zagorka 1928: 6.

dostojno muškaraca. Njegova egoistična želja da bude apsolutno ljubljen dovodi do toga da mu je draža ovisna žena oko koje bi, po uzoru na svoje pretke, mogao podići zidove kako bi jedini predmet njezina interesa bili on i dom. Autorica članak završava riječima: „Svi, koji se boje za ljubav i brak – mogu mirno spavati. Ljubav i brak u istinu nisu ugroženi, jer ljubav i želju za domom donose ljudi sa sobom na svijet u svojoj – prirodi!... Priroda se često i pobuni, ali se i sama – ispravi...“[86] Ovo je jedan od primjera gdje autorica zauzima svojevrsnu pregovaračku poziciju zalažući se za žensku emancipaciju i novi pristup odgoju dječaka u okvirima tradicionalnog poimanja obitelji kao prirodne težnje svake osobe. U rubrici koja se bavi odgojem djece 1931. godine izlazi članak *Ravnopravnost djece u igračkama* koji se zalaže za slobodu u djetetovom izboru igračaka. Ističe se besmislenost bojazni da bi primjerice igranje s igračkama za dječake moglo naštetiti ženskim osjećajima jer igračke ne mijenjaju duševnu strukturu djeteta te da djevojčice i dječaci u igranju trebaju biti oslobođeni poduka, odgoja i učenja.[87]

Članak *Što sve traže od današnje žene* navodi kako se od žene očekuje da je dovoljno školovana i sposobna s mužem podijeliti sve životne nedaće i napore pri uzdržavanju obitelji što ženi donosi nove obveze i zahtjeve uz one prijašnje, da bude idealna majka i kućanica. Navedeni članak evidentira i pomalo oprečne stavove: „Kažu neki veliki filozofi da je žena uvijek onakova kakovu je traži muž. Prema toj filozofiji današnja žena nije ništa drugo nego produkt muževljevih zahtjeva. Nije dakle ženu takovom učinio nikakav ženski pokret već novi zahtjev muža.“[88] Ovaj navod pravilno usmjerava na važnost muškarčeve podrške prilikom razvijanja nove i modernije slike o ženi koja je puno više od majke i domaćice, ali negirajući ulogu ženskog pokreta zauzima pomalo kontradiktornu poziciju ukoliko uzmemo u obzir da je *Ženski list* nerijetko donosio vijesti vezane uz ženske pokrete diljem svijeta. Osim toga, članci su nerijetko tematizirali podređen položaj žena na svim razinama društva. Za časopis koji je propagirao emancipaciju žena, pomalo je paradoksalan navod koji sve zasluge u tom kontekstu pripisuje muškarcu i ženinom porivu da se približi novom idealu koji joj muškarac nameće.[89]

Uredništvo *Ženskog lista* poticalo je svoje čitateljice na stvaranje svojevrsnog dijaloga s listom, navodeći da je list i više nego spreman ustupiti „(...) slobodnog prostora za njezine

[86] Jurić Zagorka 1929: 1.
[87] „Ravnopravnost djece u igračkama“ 1931: 36.
[88] „Što sve traže od današnje žene“ 1934: 9 – 10.
[89] Coha 2008: 287.

misli i ženske potrebe“.[90] Primjerice, rezultati ankete iz 1926. godine donose uvid u razmišljanja čitateljicama o kvalitetama idealnog muškarca – vjernost, lijepa (ili barem simpatična) pojava, iskustvo, dobar položaj, inteligencija, itd. Odgovori su otkrivali da čitateljice, inspirirane ljubavnim romanima, priželjkuju muža koji je mlad, jak, zdrav i plemenit te visoko obrazovan, ali ne uobražen.[91] Na anketno pitanje *Biste li volili da ste muškarac, ili ste zadovoljni što ste žena?* (1928.) jedna čitateljica odgovara da bi više voljela biti muškarac zbog slobode kretanja koja mu je omogućena.[92] Ipak, *Ženski list* nije privlačio samo žensku publiku. Čitatelje su privlačili Zagorkini romani, posebice kriminalistički roman *Kneginja iz Petrinjske ulice*,[93] a mogu se pronaći i primjeri muške korespondencije s uredništvom časopisa. Tako je 1925. objavljeno pismo uznemirenog čitatelja koji je prisiljen na svojevrsni bijeg iz kuće zbog strke i nervoze koja nastane kada mu se žena sprema na ljetovanje.[94]

[90] „Naša riječ početkom drugog godišta“ 1926: 23.
[91] „Anketa Ženskog lista“ 1926: 31 – 32.
[92] „Anketa Ženskog lista“ 1928: 42.
[93] Roman *Knjeginja iz Petrinjske ulice* prvotno je objavljen 1910. godine u *Hrvatskim novostima*, a u *Ženskom listu* izlazi pod nazivom *Gornjogradska kneginja. Roman iz zagrebačkog života iz doba bana Khuena Hedervarija.* (Coha 2008: 293)
[94] „Korespodenca Ženskog lista. Kad se žena sprema na ljetovanje“ 1925: 25.

4.1. Časopis „Hrvatica" kao sinteza cjelokupnog djelovanja

Kao idealan prikaz sinteze Zagorkina cjelokupnog djelovanja možemo promatrati list *Hrvatica : časopis za ženu i dom* (1939. – 1941.). Zagorka je u pokretanje *Hrvatice* uložila vlastiti kapital, iskustvo prve hrvatske novinarke i odanost čitateljske publike koju je stekla pišući povijesne romane. Ona to koristi kako bi u vlastitim novinama objedinila svoje društvene, političke i feminističke aktivnosti. Činjenica da je bila i vlasnica i urednica *Hrvatice* Zagorki je omogućavala puno više slobode u novinarskom radu nego što je imala ranije. Ono po čemu se *Hrvatica* razlikovala od sličnih ženskih časopisa je to što je u svakom njezinom broju početak bio rezerviran za članke edukativne svrhe. Pritom je bitno naglasiti kako je ta edukacija bila vezana isključivo za ženska prava. Tako *Hrvatica* donosi teme vezane uz položaj žena u društvu te članke povijesne tematike čija je okosnica djelovanje i utjecaj žena kroz povijest. Književni interes čitatelja namiren je romanima u nastavcima *Mala revolucionarka* i *Pustolovine novorođenog Petrice Kerempuha* te autobiografijom *Tko ste vi?*

Domoljublje se izdvaja kao najvažniji i najdosljedniji aspekt časopisa, a ono je povezano s tekstovima o znamenitim Hrvaticama. Sam časopis imao je interaktivan karakter koji je Zagorka poticala redovito objavljujući pisma i kratke priče čitateljica, provodeći ankete i nutkajući ih da joj šalju svoje prijedloge za poboljšanje časopisa. Iz odgovora koji su objavljeni može se iščitati način na koji su žene promišljale o društvenim temama poput korupcije, nezaposlenosti, siromaštva te opreke između modernizacije i retradicionalizacije ženske uloge. S obzirom da je vrlo mali broj tekstova u kojima su žene negativno prikazane, ali i tada kao žrtve lažne optužbe ili nečega izvan kontrole njih samih, časopis poprima snažan propagandan i feministički ton.[95]

Hrvatica 1939. godine donosi odgovore čitateljica na anketu *Kako bi žene reformirale život* koja se sastojala od nekoliko pitanja. Na pitanje koji je najveći događaj njihova života većina žena opisala je događaje povezane sa stvaranjem obitelji ili pak one koji su doveli do njezina razaranja poput sudjelovanja u Prvom svjetskom ratu. Tek je mali dio odgovora vezan uz socijalne ili političke događaje poput odgovora Antice Dobrić da joj je najveći događaj života obilježen Parlamentarnim izborima Kraljevine Jugoslavije 5. svibnja 1935. godine kada se osjećala kao da je nad narodom zasjalo sunce ili odgovora Mare Matočec i čitateljice potpisane kao Tuga koje kao događaj koji im je obilježio život navode atentat za zastupnike Hrvatske seljačke stranke u Narodnoj skupštini 1928. godine. Od svih objavljenih odgovora

[95] Dujić, Trgovac Martan i Popratnjak 2016: 81 – 84.

izdvaja se onaj Učiteljice Temile koja kao najznačajniji događaj svog života opisuje svoje prvo učiteljsko namještenje. Na pitanje veseli li ih njihovo zvanje i zarada ili bi radije živjele kao majka i kućanica gotovo svi odgovori se izjašnjavaju za obiteljski život. Nekolicina čitateljica koja je u prošlosti ili u trenutku slanja odgovora radila izjašnjava se da su žene plaćene nepravedno manje nego muškarci što dovodi do nezadovoljstva. Neke čitateljice poput Cvijete Dogan smatraju kako bi zbog nepravednog tretmana na radnom mjestu žene bile poštovanije i zadovoljnije kada bi se vratile ulozi kućanice, a kroz više odgovora provlače se teze o majčinstvu kao najuzvišenijem poslu i temeljnoj prirodi žene kojoj se ona uvijek čezne vratiti. Zagorka je u svom osvrtu na anketu navela kako su svi pristigli odgovori na drugo pitanje naveli da su žene ispunjenije kao majke i kućanice te da su im dom i obitelj ideali čak i kada uživaju u svom zaposlenju unatoč tome što se nekolicina odgovora ipak ističe nešto drugačijim stavovima čitateljica. Primjerice, čitateljica potpisana kao Primorka s Krka navodi da je majka i kućanica, ali da smatra da bi bila puno zadovoljnija da je zaposlena, a čitateljica Tuga navodi kako je biti učiteljica najveći zadatak jer je potrebno istovremeno biti majka, žena i odgojiteljica. Štoviše, ona spominje kako je njezina želja bila potpuno se posvetiti intelektualnom radu što su joj prilike i nerazumijevanje okoline zapriječili. U odgovorima na posljednje pitanje ankete koje se odnosilo na promjene koje bi čitateljice predložile zakonodavnom tijelu da imaju aktivno i pasivno biračko pravo Zagorka iščitava veliki nacionalni osjećaj i svijest Hrvatica koji bi trebao obradovati svakog Hrvata i sve borce za nacionalne interese. Odgovori čitateljica uglavnom su usmjereni na poboljšanje socijalnih prilika, bolje uvjete rada, sprječavanje iseljavanja i ratnih sukoba, poboljšanje prometnica, bolju eksploataciju prirodnih resursa države i slično. Zagorka u osvrtu na provedenu anketu naglašava kako su odgovori čitateljica pokazali da se Hrvatska ne mora zamarati s pitanjem povratka žene u dom jer je ona svim svojim osjećajem i dušom u domu, a ako ga nema čezne za njim. Budući da je dom temeljna misao žene, u krivu su svi oni koji smatraju da ženu javni rad otuđuje od doma i obitelji.[96] Ovo je primjer kako Zagorka uzima tradicionalno usmjerene odgovore svoje publike i premješta ih u nove i modernije okvire, pritom suptilno i dalje zagovarajući žensku emancipaciju.

Na tada aktualno pitanje povratka žene u okrilje doma Zagorka se osvrće člankom *Zašto su muževi danas slobodniji* (1940.) u kojem navodi da muškarci više nisu jedini hranitelji obitelji što im omogućuje više slobode, odvažnosti i izdržljivosti u narodnim borbama. Dok

[96] „Kako bi žene reformirale život : Odgovori na našu anketu“ 1939a: 48 – 50; „Kako bi žene reformirale život : Odgovori na našu anketu“ 1939b: 88 – 90; „Kako bi žene reformirale život : Svršetak naše ankete“ 1939: 125 – 126; Jurić Zagorka 1939a: 119.

su nekad kćeri, njihov miraz i oprema bile velika briga očevima, one danas svojim radom financijski pomažu obitelji. Zagorka svojim čitateljima još jednom plasira feminističke ideje zapakirane u ideale nacionalne borbe navodeći kako su s pružanjem mogućnosti rada ženama očevi oslobođeni tereta koji im je oduzimao slobodu da budu u redovima narodnih boraca.[97] Zanimljivo je da već dva broja kasnije izlazi članak *Ženski hranitelji obitelji idu u smrt* (1940.) u kojem Zagorka zastupa vidljivo tradicionalnije stavove kada se radi o ženskom zaposlenju. U njemu brani žensko zaposlenje samo u onim slučajevima u kojima je žene na to primorao nedostatak financijskih sredstava u obitelji. Štoviše, navodi kako su prigovori upućeni ženama koje rade zato da svoju zaradu mogu potrošiti na luksuze poput večera i odlazaka u kino opravdani. Iz članka se da iščitati stav da rad nije ženina želja, već potreba kako bi pomogla prehranjivanju obitelji te da se žene ne mogu „vratiti u kuću“ dokle god se ne stvore prilike koje će muškarcu omogućiti samostalno i nesmetano uzdržavanje obitelji. Oprečno stavovima iznesenim u prethodnom članku, u ovome se navodi kako se žene ne mogu posvetiti obitelji i majčinstvu sve dok su prilike takve da žena i ženska djeca moraju ocu pomagati uzdržavati obitelj. Autorica se na kraju članka osvrće na ranije spomenutu anketu iz 1939. godine navodeći da ni se ni u jednom od mnoštva pristiglih odgovora čitateljice nisu izjasnile da bi voljele ostati zaposlene i odreći se majčinstva i obitelji.[98] Budući da je ovaj članak napisan zbog samoubojstva mlade činovnice koja je izgubila namještenje, možemo zaključiti kako Zagorka ovdje zauzima nešto tradicionalniji stav prema ženskom radu kako bi, prikazavši ga kao nužnost i potrebu, obranila zaposlene žene od mizoginijskih napada. Ona shvaća da su tradicionalni ideali ženstvenosti i dalje prisutni i da su zaposlene žene izložene mnogim napadima i kritikama te preoblikuje taj narativ pridodajući mu muškarca i njegovu nemogućnost da stvori dom koji može samostalno uzdržavati kao svojevrstan uzrok.

Hrvatica je u veljači 1940. godine raspisala anketu vezanu uz izbor ženskih narodnih zastupnika s ciljem pružanja uvida u mišljenja koja bi žene, kada bi im se dalo pravo glasa, zastupale. Čitateljice su se trebale izjasniti koje bi Hrvatice izabrale kao narodne zastupnike, navesti razloge koji su ih ponukali da daju svoj glas i povjerenje toj ženi te koje bi reforme i zakone željele da izabrani ženski zastupnik predloži Saboru. Ukoliko ne žele birati ženskog narodnog zastupnika, čitateljice su trebale objasniti iz kojih razloga.[99] Zanimljivo je korištenje sintagme ženski zastupnik koja se vjerojatno koristi kako bi se naglasilo nepostojanje istih i

[97] Jurić Zagorka 1940e: 1 – 2.
[98] Jurić Zagorka 1940f: 2.
[99] Jurić Zagorka 1940c: 1.

dominacija muškaraca u političkoj sferi. Jedina vijest uz navedenu anketu pojavljuje se u časopisu tek u kolovozu 1940. godine, i to zbog mnogih upita koje je uredništvo lista primilo vezano uz rezultate ankete. U odgovoru čitateljima Zagorka navodi kako su mnoge čitateljice krivo shvatile anketu i nju uvrstile u svoj izbor. Budući da je raspisala anketu, urednica navodi kako ona nikako ne može ulaziti u taj izbor i da bi bilo vrlo neukusno objaviti rezultate u kojima su joj čitateljice posvetile preveliku pažnju.[100] Ovaj događaj još jednom ukazuje na veliku ljubav čitalačke publike koju je uživala Zagorka, ali i na podršku koju je autorica evidentno imala od publike u svom javnom radu.

Sa svojevrsnom povijesnom studijom naslovljenom *Neznana junakinja hrvatskog naroda* objavljivanom 1939. godine u nastavcima u *Hrvatici* Zagorka čitateljicama nastoji dokazati da su hrvatske žene aktivno sudjelovale u povijesnim zbivanjima. Naime, s pojavom tzv. ženskog pitanja javlja se i problematika upisivanja žena u povijest koja je ženskim emancipatorskim težnjama trebala dati legitimitet te nastojanje opovrgavanja teze o nemogućnosti ženskog sudjelovanja u javnim djelatnostima. Zagorka u prvom dijelu govori o povijesnim zbivanjima, a u drugom o zbivanjima kojima je sama svjedočila ili je o njima čula od svojih suvremenika. Autorica piše isključivo o hrvatskim ženama, koncentrirajući se na građanke, seljanke i učenice, odnosno pripadnice anonimne mase u čemu se očituje socijalna dimenzija teksta. Ove junakinje uglavnom su majke, supruge i kćeri, ali nisu definirane svojim ulogama. Zagorka ističe njihovo beskompromisno domoljublje, borbenost i snalažljivost zbog kojih njihovo ponašanja izlazi iz okvira ženstvenosti te izaziva odobravanje pristaša i zgražanje protivnika. Zagorka, između ostalog, spominje legendu o Mili Gojsalić, slučaj varaždinskog narednika za kojeg se nakon smrti ispostavilo da je žena i ženske demonstracije iz 1903. godine. Ida Ograjšek Gorenjak u radu o *Neznanoj junakinji* naglašava kako se u ovom tekstu ne spominje borba za ravnopravnost spolova. Ravnopravnost junakinja sama se po sebi podrazumijeva, a protagonistice su ju stekle uključivanjem u nacionalnu i socijalnu borbu svog naroda. Događaji su uvijek opisani tako da su žene iznimno pozitivno prikazane, a njihov doprinos preuveličan te ih se treba čitati s dozom opreza. Ipak, povijesna istina nije ni bila primarna okupacija autorice, već je ona nastojala dokazati neodvojiv ženski doprinos narodnoj povijesti u vrijeme kada se angažman žena prešućivao, banalizirao ili ismijavao.[101]

[100] Jurić Zagorka 1940b: 8.
[101] Ograjšek Gorenjak 2008: 47 – 53, Jurić Zagorka 1939e: br. 1, str. 7 – 8, br. 4, str. 12 – 12, br. 6, str. 3 – 5.

Zagorkin pogled na potrebnost članaka u čijem će središtu artikulacije biti žena najbolje se vidi kada ona piše zašto misli da je časopis *Hrvatica* potreban. Ona se već pri početku članka osvrće na pojam nacije navodeći kako duh žene i duh obitelji ne mogu biti internacionalni jer su oni povezani s prilikama u kojima živi narod. Zbog uvjerenja da je žena veliki kapital snage narodnog života i borac za narodne ideale, Zagorka stvara list koji za svrhu ima razotkriti sve neopažene duhovne vrijednosti hrvatske žene, a kojima se tako malo priznanja iskazuje. *Hrvatica* je zamišljena kao poveznica između domaćica i zaposlenih žena koja im omogućuje razmjenu misli i zapažanja o ženskim sposobnostima koje bi služile u korist svih žena i cijeloga naroda.[102] To je tendencija koja se jasno očituje unutar svakog broja *Hrvatice*.

[102] Jurić Zagorka 1939d: 5.

5. Zaključak

Održivost teze o Zagorki kao figuri otpora jasno je vidljiva u svakom segmentu njezina djelovanja, počevši od njezine pojave koja je istupala iz okvira koje su tradicija i društvo predvidjeli za ženu njezina doba. Iz njezinih autobiografija, a i romana *Kamen na cesti*, vidljivo je da bi joj njezino zanimanje za javno djelovanje žena možda i bilo oprošteno da je bila sklonija uklapanju u norme tradicionalne ženstvenosti, boljeg podrijetla ili bliža idealnom fizičkom izgledu svojih suvremenika. Samim tim što se, unatoč svim kritikama i napadima na svoj rad, nastavila boriti za afirmaciju ženskog djelovanja u javnom prostoru pridonijela je legitimizaciji ženske slobode predvodeći vlastitim životnim primjerom. Nadalje, njezin književni opus uistinu je velik, a ona se smatra jednom od najčitanijih autora hrvatske povijesti književnosti što neupitno sa sobom nosi stanovitu moć utjecaja na publiku i mogućnost širenja socijalnih, feminističkih i nacionalnih ideja. Njezini likovi oblikovani su tako da prkose većini tradicionalnih ideala ženstvenosti i da odbacuju stid koji je korišten kao sredstvo sprječavanja ženske vokalizacije mišljenja u javnom prostoru. Oni se, kao ni njihova kreatorica, nisu libili jasno izražavati svoje ideje o društveno-političkim zbivanjima, željenom napretku i stoljetnoj tradiciji muških privilegija.

Zagorkin novinski rad sam je po sebi metoda otpora zatečenom stanju, a njezina dugoročna i uspješna karijera utrla je put svim ženama koje su došle nakon nje. Ona je aktivno sudjelovala u društvu inzistirajući na postojanju političke dimenzije proizvodnje i rada žene te tako dokazala da se žena može vrlo uspješno afirmirati i izvan okvira obitelji i doma, unatoč svim preprekama koje suvremenici i društvo postave pred nju. Vjerujući da je žensko društveno i političko aktiviranje potreba za boljitak i napredak nacije, Zagorka svojim radom šalje poruku o nužnosti paralelnog rješavanja nacionalnog i ženskog pitanja u sklopu procesa modernizacije i suvremenih društvenih promjena.

Zagorka u svojim novinskim člancima, autobiografijama, povijesnim i suvremenim romanima iskazuje svoj bunt protiv zatečene situacije u društvu te odnosima prema pojedincu i narodu. Ona kroz svoj rad protestira protiv nepravde na području socijalnih i nacionalnih pitanja, klasnih razlika i položaja žene te tako afirmaciji borbe za ženska prava daje književnu i novinarsku podlogu. Likovi njezinih romana nerijetko su oblikovani kao utjelovljenje njezinih ideala. Isto tako, ona se ne ustručava negativno okarakterizirati važnije likove u romanima suvremene tematike kako bi željenu poruku poslala na sasvim drugačiji način tako pojačavajući njezin odjek u publici.

Vrlo je česta tendencija promatranja Zagorke kao figure koja je u svakom smislu zauzimala modernu poziciju što nije uvijek nužno točno. Promatrajući njezin cjelokupan rad možemo zaključiti kako je ona svakako koračala unutar onog što je u njezino vrijeme bilo smatrano buntovništvom i otporom prema tradicijski nametnutom položaju žene. Vrijeme u kojem je djelovala karakterizira polemiziranje između naprednog i tradicionalnog pa nije nimalo čudno što je njezin rad djelomice obilježen takvim kolebanjem. Ono se može uočiti u kontekstu stupanja u seksualne odnose prije braka, tezama da je ženska emancipacija produkt novih potreba modernog muškarca, majčinstvu kao temeljnoj čežnji žena i u kontekstu kritika nove ženske mode. Njezinu poziciju trebalo bi promatrati kao općenito naprednu i modernu, ali i kao onu koja je mjestimice sklona pregovoru s tradicijom. Ne treba zaboraviti kako ona u svojem novinarskom i književnom radu nije poticala samo žene na promjenu, već i muškarce znajući da je društvena promjena u korist ženske emancipacije bez njihova sudjelovanja teško ostvariva. Njezino odmjereno slanje feminističkih, socijalnih i nacionalnih ideja rezultirali su lakšom recepcijom istih i to je jedan od načina na koje ona kreira svoju autorsku moć.

Svoju publiku nastojala je uključiti u rad *Ženskog lista* i *Hrvatice* kako bi objavljivanjem stavova i razmatranja čitateljica vezanih uz razne aspekte privatnog i javnog života još jednom pokazala njihovu sposobnost, ali i potencijal. Pišući edukativne tekstove o, doduše nešto preuveličanom, ženskom doprinosu u hrvatskoj povijesti u *Hrvatici,* ona nastoji odgovoriti na pitanje upisivanje žena u povijest i legitimizacije njihova djelovanja koje je sa sobom donijelo tzv. žensko pitanje. Pritom je nesumnjivo utjecala na mnoge mlade povjesničare i povjesničarke usmjeravajući ih na put istraživanja ženske povijesti, ali i povijesti općenito.

Ona prilikom pisanja koristi autsajdersku poziciju kako bi se kritički odnosila prema društvenoj strukturi svoga vremena, posebice društvenoj proizvodnji roda. Pritom stvara vlastiti način pisanja i vlastite granice žanra koje oblikuje u skladu s odgovarajućim svrhama. Zagorku karakterizira istovremeno oponiranje društvenim strukturama i nastojanje da bude dio njih, a upravo joj to omogućava da opstane kao svojevrsni sustav sam za sebe te da kroz svoje autorstvo i svoje javno djelovanje pridonese legitimizaciji ženske slobode. Budući da je zaslužena nagrada za njezin rad izostala jer se njezino ponašanje nije uklapalo u nametnuta društvena pravila, možemo se složiti s navodom koji je Pavao Pavličić, obraćajući se Zagorki u svom *Rukoljubu,* zabilježio: „(...) vi ste uranili u svemu, i možda bi tek ovo bilo pravo

vrijeme za vas; a mi smo tek danas svjesni koliko nam je potrebno ono što ste nam mogli dati.“[103]

[103] Pavličić 1955: 7.

Bibliografija

Izvori

„Anketa Ženskog lista“. (1926). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. II., br. 2, str. 31 – 32.

„Anketa Ženskog lista“. (1928). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. IV., br. 1, str. 42.

„Da li se žena umjetnica mora odreći udaje?“ (1927). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. III., br. 12, str. 28.

„Djevica Orleanska“. (1934). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. X., br. 2, str. 11.

„Još jedna sedamdesetogodišnjica“. (1934). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. X., br. 2, str. 35.

„Kako bi žene reformirale život : Odgovori na našu anketu“. (1939a). U: *Hrvatica : časopis za ženu i dom*, god. I., br. 2, str. 48 – 50.

„Kako bi žene reformirale život : Odgovori na našu anketu“. (1939b). U: *Hrvatica : časopis za ženu i dom*, god. I., br. 3, str. 88 – 90.

„Kako bi žene reformirale život : Svršetak naše ankete“. (1939). U: *Hrvatica : časopis za ženu i dom*, god. I., br. 4, str. 1250 – 126.

„Korespodenca Ženskog lista / Kad se žena sprema na ljetovanje“. (1925). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. I., br. 3, str. 25.

„Milka Trnina“. (1934). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. X., br. 2, str. 12.

„Naš dom. Kućanstvo u Americi.“ (1928). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. IV., br. 5, str. 31.

„Naš kraljevski par u Zagrebu“. (1925). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. I., br. 5, str. 17.

„Naša riječ početkom drugog godišta“. (1926). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. II., br. 1, str. 23.

„Posljednji dani 'Bubikopfa'“. (1925). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. I., br. 6, str. 25.

„Ravopravnost djece u igračkama“. (1931). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. VII., br. 9, str. 36.

„Što sve traže od današnje žene“. (1934). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo,* god. X., br. 2, str. 9 – 10.

„Tajna američke ljepote“ (1925). U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. I., br. 3, str. 24.

Jurić Zagorka, M. (1908). „Hrvatske žene i politika“. U: *Obzor* XLIX, br. 109, str. 1 – 3.

Jurić Zagorka, M. (1928). „Učiteljici zakonom određen muž“. U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. IV., br. 6, str. 6.

Jurić Zagorka, M. (1929). „Ljubav i brak“. U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo,* god. V., br. 5, str. 1.

Jurić Zagorka, M. (1937). „Ženska moda protiv žena. Uspomene na kupališnu sezonu“. U: *Hrvatski list* XVIII, br. 318, str. 11.

Jurić Zagorka, M. (1939a). „Sigurnost narodnog života : (Osvrt na vašu anketu)“. U: *Hrvatica : časopis za ženu i dom“,* god I., br. 4, str. 119.

Jurić Zagorka, M. (1939b). „Tko ste vi? Film u riječima. Sličice iz doživljaja ženskog novinara od 1897. – 1983.“ U: *Hrvatica: časopis za ženu i dom*, god. I., br. 1 – 12.

Jurić Zagorka, M. (1939c). „Tragedija nepismenosti“. U: *Hrvatica: časopis za ženu i dom*, god. I., br. 3, str. 82.

Jurić Zagorka, M. (1939d). „Zašto mislim da je potreban list »Hrvatica«“ U: *Hrvatica: časopis za ženu i dom*, god. I., br. 1, str. 5.

Jurić Zagorka, M. (1939e). „Neznana junakinja hrvatskog naroda“. U: *Hrvatica : časopis za ženu i dom*, god. I., br. 1 – 8.

Jurić Zagorka, M. (1940a). „Pismenost žena i muževi“. U: *Hrvatica: časopis za ženu i dom*, god. I., br. 11, str. 4.

Jurić Zagorka, M. (1940b). „Tko ste vi? Film u riječima. Sličice iz doživljaja ženskog novinara od 1897. – 1983.“ U: *Hrvatica: časopis za ženu i dom*, god. II., br. 1 – 12.

Jurić Zagorka, M. (1940c). „Izbor ženskih narodnih zastupnika : Velika anketa »Hrvatice«“. U: *Hrvatica : časopis za ženu i dom*, god. I., br. 2, str. 1.

Jurić Zagorka, M. (1940d). „Izbor ženskog narodnog zastupnika“. U: *Hrvatica : časopis za ženu i dom*, god. II., br. 8, str. 8.

Jurić Zagorka, M. (1940e). „Zašto su muževi danas slobodniji“. U: *Hrvatica : časopis za ženu i dom*, god. II., br. 6, str. 1 – 2.

Jurić Zagorka, M. (1940f). „Ženski hranitelji obitelji idu u smrt“. U: *Hrvatica : časopis za ženu i dom*, god. II., br. 8, str. 2.

Jurić Zagorka, M. (1953). *Kako je bilo*. Beograd: Biblioteka Memoari naših savremenika.

Jurić Zagorka, M. (1997). „Što je moja krivnja“. U: Brešić, V. (ur.) *Autobiografije hrvatskih pisaca*. Zagreb: AGM, str. 451 – 499.

Jurić Zagorka, M. (2012a). „Moje pravo i dužnost“. U: Dremel, A. (ur.) *Širom svijeta: O Zagorki, rodu i prostoru*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 197 – 210.

Jurić Zagorka, M. (2012b). *Kamen na cesti I*. Zagreb: EPH Media d.o.o.

Jurić Zagorka, M. (2012c). *Kamen na cesti II*. Zagreb: EPH Media d.o.o.

Jurić Zagorka, M. (2015a). *Pustolovine novorođenog Petrice Kerempuha.* Zagreb: EPH Media d.o.o.

Jurić Zagorka, M. (2015b). *Vladko Šaretić.* Zagreb: EPH Media d.o.o.

Jurić Zagorka, M. (2015c). *Vragoljanka s Trešnjevke*. Zagreb: EPH Media d.o.o.

Krleža, M. (1956). *Balade Petrice Kerempuha.* Zagreb: Zora.

Neris. (1925). „Muškaračka moda i žene“. U: *Hrvatska metropola* XXXVII, br. 89, str. 1.

Violeta. (1927). „Bubikopf ili duga kosa“. U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. III., br. 7, str. 31.

Waldesova, I. (1938). „Žena u Americi: Nadmoć žena“. U: *Ženski list : za modu, zabavu i kućanstvo*, god. XIV., br. 7, str. 3.

Zagorska, R. (2011). *Pobjeda ljubavi*. Zagreb: Ognjište.

Literatura

Brešić, V. (1997). *Autobiografije hrvatskih pisaca*. Zagreb: AGM.

Coha, S. (2008). „Konstrukcija i reprezentacija ženskog identiteta u Zagorkinom *Ženskom listu*“. U: Grdešić, M. i Jakobović Fribec, S. (ur.) *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 257 – 297.

Detoni Dujmić, D. (1998). *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.

Dremel, A. (2009). „Zagorkin pop-feminizam u naraciji njezinih autobiografija“. U: Grdešić, M. (ur.) *Mala revolucionarka: Zagorka, feminizam i popularna kultura*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 155 – 169.

Dujić, L., Trgovac Martan, S. i Popratnjak, S. (2016). „*Hrvatica* – za ženu i dom“. U: Čale Feldman, L., Dujić, L., Borić, R., Prlenda, S., Grdešić, M., Jambrešić Kirin i R., Dremel, A. (ur.), *Uzduž i poprijeko: brak, zakon i intimno građanstvo u povijesnoj i suvremenoj perspektivi*. Zagreb: Centar za ženske studije; Leksikografski zavod Miroslava Krleže, str. 71 – 91.

Findrik, M. (2017). „Sjenke racionalnog uma – magija i praznovjerje“. U: Houška, M., Findrik, M. i Mačković, R. (ur.) *Coprnički ceh*. Sveti Ivan Zelina: Muzej Sveti Ivan Zelina.

Findrik, M. i Pavlić, A. (2016). „Ženske demonstracije u Zagrebu 1903. godine“. U: Čale Feldman, L., Dremel, A., Jambrešić Kirin, R., Grdešić, M. i Dujić, L. (ur.) *Crveni ocean: prakse, taktike i strategije rodnog otpora*. Zagreb: Centar za ženske studije.

Galić Kakkonen, G. (2011). „Buntovništvo kao Zagorkin književni i životni lajtmotiv“. U: Prlenda, S. (ur.) *Kako je bilo... O Zagorki i ženskoj povijesti.* Zagreb: Centar za ženske studije, str. 77 – 88.

Galić Kakkonen, G. i Grubišić Pulišelić, E. (2008). „Zagorkin književni prostor destrukcije ili kakva je to strahovita moć što gazi živote žena“. U: Grdešić, M. i Jakobović Fribec, S. (ur.) *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 301 – 322.

Grgić, K. (2009). „Marija Jurić Zagorka i kanon modernizma“. U: Grdešić, M. (ur.) *Mala revolucionarka: Zagorka, feminizam i popularna kultura*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 17 – 36.

Grgić, S. (2016) „Autobiografije i memoari u hrvatskoj povijesnoj znanosti“. U: *Historijski zbornik*, god. LXIX., broj 1, str. 189 – 212.

Hergešić, I. (1979). „Predgovor“. U: *Tajna Krvavog mosta*. Zagreb: Stvarnost.

Horvat, J. (2003). *Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939.* Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.

Iveljić, I. (2018). „Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Banskoj Hrvatskoj 19. stoljeća“. U: *Historijski zbornik*, Vol. 71, No. 1. Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu, str. 7 – 44.

Jakobović Fribec, S. (2015). *Vodič Zagorkinim tragom kroz Zagreb*. Zagreb: Centar za ženske studije.

Jakobović Fribec, S. i Grdešić, M. (2008). „Riječ urednica“. U: Jakobović Fribec, S. i Grdešić, M. (ur.) *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 7 – 10.

Kolanović, M. (2008). „Zagorkin pop feminizam u međuprožimanju novinskih tekstova i romansi“. U: Grdešić, M. i Jakobović Fribec, S. *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 153 – 170.

Kuhar, I. (2012). *Pravo i dužnost Marije Jurić Zagorke.* U: Dremel, A. (ur.) *Širom svijeta: O Zagorki, rodu i prostoru*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 185 – 196.

Lasić, S. (1986). *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873 – 1919): uvod u monografiju.* Zagreb: Znanje.

Lasić, S. (2000). “O mom studiju hrvatske književnosti”. U: Autobiografski zapisi, Zagreb: Globus.

Lasić, S. (2004). “Da je nakon zločina u Ahmićima 500 tisuća Zagrebčana porazbijalo Pantovčak, vlast bi drugačije reagirala” (Intervju: Globus, 7. travnja 2000.), U: *Članci, razgovori, pisma,* Gordogan, Zagreb, str. 402. - 415.

Nemec, K. (1998). *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*. Zagreb: Znanje.

Ograjšek Gorenjak, I. (2008). „Neznana prvakinja povijesti žena u Hrvatskoj“. U: Grdešić, M. i Jakobović Fribec, S. (ur.) *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke*. Zagreb: Centar za ženske studije.

Pavličić, P. (1995). *Rukoljub : pisma slavnim ženama*. Zagreb: Slon.

Perić, M. (2012). „Iz vlastite sobe na njihove ulice – o prostorima i granicama u Zagorkinoj autobiografiji *Što je moja krivnja?*“ U: Dremel, A. (ur.) *Širom svijeta: o Zagorki, rodu i prostoru*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 168 – 184.

Petrović, J. (2019). *Women's Authorship in Interwar Yugoslavia : The Politics of Love and Struggle*. Beograd: Palgrave Macmillan.

Prosperov Novak, S. (2004). *Povijest hrvatske književnosti : Između Pešte, Beča i Beograda,* svezak II. Split: Marijan tisak.

Vujnović, M. (2008). *Forging the Bubikopf nation: a feminist political-ecnonomic analysis of Ženski list, interwar Croatia's women's magazine, for the construction of an alternative vision of modernity*. Iowa: Univeristy of Iowa.

Župan, D. (2001). „Uzor djevojke: obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19. st.“. U: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 33., br. 2. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 435 – 452.

Župan, D. (2002). „Politika, prosvjeta, nacionalnost i rat u 19. i 20. stoljeću“. U: *Scrinia Slavonica : Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, vol. 2, no. 1. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod, str. 227 – 292.

Župan, D. (2008). „Odnos prema tijelu unutar hrvatskog školskog sustava druge polovine 19. st.“. U: *Radovi : Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 40, no. 1. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 189 – 209.

Internetski izvori

Kragić 2005 s.v. „Jurić, Marija (Zagorka)“. *Hrvatski biografski leksikon* (http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=155, posljednji pristup 18. kolovoza 2020).

„Jurić, Marija - Zagorka“ s.v. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. (https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29566, posljednji pristup 18. kolovoza 2020).

Grdešić, M. (2005). „Politička Zagorka: »Kamen na cesti« kao feministička književnost“ s.v. *Zagrebačka slavistička škola*

(http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1898&naslov=politicka-zagorka-kamen-na, zadnji pristup 15. kolovoza 2020).